

Jos van der Lans

Met geweld opvoeden

Waarom de zorg voor
verwaarloosde kinderen zo
lang verwaarloosd werd

Essay in opdracht van de Commissie Vooronderzoek
naar geweld in de Jeugdzorg

21 februari 2016

Dit essay is geschreven in opdracht van de **Commissie vooronderzoek naar geweld in de jeugdzorg** en maakt als deel I van de bijlagen onderdeel uit van de eindrapportage van deze commissie, die op 17 mei 2016 werd gepubliceerd.

Raadpleeg voor de achtergrondinformatie de site van de commissie:

<https://www.commissiegeweldjeugdzorg.nl/vooronderzoek/rapport/>

Het rapport:

https://www.commissiegeweldjeugdzorg.nl/binaries/92766_Geweld_Jeugdzorg_rapport_web_tcm18-23780.pdf

De bijlage:

https://www.commissiegeweldjeugdzorg.nl/binaries/92766_Geweld_Jeugdzorg_bijlagen_web.pdf%20def_tcm18-23796.pdf

De commissie heeft op 17 mei 2016 de uitkomsten van het vooronderzoek aangeboden aan minister Van der Steur (Veiligheid en Justitie) en staatssecretaris Van Rijn (Volksgezondheid, Welzijn en Sport).

Uit dit vooronderzoek blijkt dat het mogelijk is om een voldoende betrouwbaar beeld te schetsen van wat er zich in de afgelopen 70 jaar heeft afgespeeld met betrekking tot fysiek en psychisch geweld in de jeugdzorg.

Er zijn voldoende archieven bewaard gebleven, er zijn mogelijkheden om via combinaties van oral history en schriftelijk bronnenmateriaal inzicht te krijgen in het pedagogische klimaat van instellingen, en het is mogelijk om over de meest recente periode prevalentieonderzoek te doen. Verder onderzoek is dus haalbaar, maar het is daarnaast volgens de commissie ook heel zinnig om te doen. Er hebben zich bij de commissie, zonder dat een meldpunt was geopend, circa 200 mensen gemeld die ervaringen hebben met geweld (ook ernstig en langdurig) in instellingen en pleeggezinnen. Het blijkt dat maatschappelijke erkenning van het geweld waaraan slachtoffers als kind hebben blootgestaan voor veel betrokkenen essentieel is. Dergelijk onderzoek zal daarbij kunnen helpen.

 Rapport Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg

Pdf document | 340 kB

Webpagina | 17-5-2016

 Bijlagen Rapport Commissie Vooronderzoek Geweld Jeugdzorg

Pdf document | 4720 kB

Webpagina | 17-5-2016

Inhoudsopgave Bijlage 2

Vooraf	13
I De doorbraak die uitbleef - 1945-1965	15
II De vernieuwing die niet uit kon blijven - 1960-1980	29
III De verandering die moeizaam haar weg vond - 1970-2010	45
Samenvatting	59
Literatuur	61

Vooraf

Begin jaren zeventig deed over de toenmalige residentiële jeugdzorg de volgende anekdote de ronde. Een nieuwe huishoudkundige in een kindertehuis had zich afgevraagd waarom er na de maaltijden nooit yoghurt werd gegeten. Zij vroeg dat aan de leiding en die meldde dat ze er naast zat. Er werd wél yoghurt gegeten, maar slechts één keer per jaar. Vaker mocht niet. Niemand wist te melden waarom. Uit verdere naspeuringen bleek, zo wil het verhaal, dat deze gewoonte terugging tot het jaar 1933. Toen was er door de leiding van het tehuis schriftelijk bepaald dat er één keer per jaar yoghurt op het menu mocht staan. Yoghurt was toen nog niet volop verkrijgbaar en een soort delicatessen onder de melkproducten. Meer dan één keer per jaar kon bruin niet trekken. Toen de beschikbaarheid van yoghurt veranderde en de prijs drastisch kelderde, was er echter niemand die de regel uit 1933 ter discussie stelde. Tot er begin van de jaren zeventig iemand voor het eerst de vraag stelde waarom er eigenlijk nooit yoghurt op het menu stond.

De anekdote zegt veel over de geschiedenis van de kinderbescherming en dan met name de organisatie van het leven in de tweehonderd tehuizen, inrichtingen en internaten die Nederland in het midden van de twintigste eeuw rijk was. Het was een wereld die sterk hechtte aan reglementen, aan ordentelijkheid en tucht. Het was ook een wereld die zich niet erg open stelde voor ontwikkelingen in de buitenwereld. Zoals de yoghurt geen plek kreeg op het dagelijkse menu van het betreffende kindertehuis, zo drongen nieuwe pedagogische inzichten niet echt door tot het dagelijks leven in de jeugdinternaten.

Helemaal onbegrijpelijk was dat niet. Er moest met weinig middelen gezorgd worden voor een vaak lastige groep jongeren. Dat betekende weinig personeel dat niet geschoold was, grote slaapzalen met weinig privacy, en veel nadruk op discipline en

regels. Het waren kleine kazernes waarin aandacht voor het individuele kind nagenoeg onmogelijk was. De tucht regeerde over het dagelijks groepsleven.

In 2011 en 2012 brachten de commissies-Deetman en Samson aan het licht dat in deze besloten wereld een duistere wereld schuil ging van seksueel misbruik, niet alleen door volwassenen aan wiens zorg jongeren waren toevertrouwd, maar ook door de jongeren zelf. De commissies oordeelden dat dat het misbruik had plaatsgevonden op een veel grotere schaal dan tot dat moment voor mogelijk was gehouden. Dat was een schok. Maar met de verhalen over seksueel misbruik kwamen ook de verhalen los van kinderen die op zichzelf waren teruggeworpen in een harde cultuur, waarin angst regeerde, vernedering permanent dreigde en fysiek geweld niet geschuwd werd. Er was kennelijk meer aan de hand.

Die onverkwikkelijke waarheid dwingt ons om de geschiedenis van de jeugdzorg opnieuw te bezien. Natuurlijk was het bekend dat het leven in een jeugdinternaat of kindertehuis geen pretje was. Daar zijn voldoende jeugdboeken en romans over geschreven. Maar de vraag hoe het kwam dat deze tehuizen zo lang vast konden houden aan een opvoedingsklimaat dat in de buitenwereld als achterhaald werd beschouwd is eigenlijk nooit goed beantwoord. Of misschien hebben we het antwoord wel niet tot ons willen laten doordringen. Net zoals het antwoord op de vraag waarom het zo lang duurde voordat de buitenwereld zich daar over begon op te winden. Hoe is het mogelijk geweest dat de zorg voor verwaarloosde kinderen zo lang verwaarloosd werd?

Over die vragen gaat dit essay¹. Hoe kan het dat goedkope yoghurt decennialang niet op het menu van een kindertehuis verscheen omdat het te duur zou zijn? Hoe kunnen gewelddadigheden zo lang normaal zijn gebleven terwijl ze heel ongewoon waren geworden?

Amsterdam,
Februari 2016

Jos van der Lans

¹ Voor het schrijven van dit essay is dankbaar gebruik gemaakt van wenken, correcties en kritiek van een kleine begeleidingscommissie, die bestond uit prof. dr. Herman Baartman, prof. dr. Wim Slot en prof. dr. Jeroen Dekker. Met hun opmerkingen hebben zij belangrijk bijgedragen aan de inhoud van dit essay, zonder overigens verantwoordelijkheid te dragen voor de uiteindelijke versie. Die berust geheel bij de auteur.

I De doorbraak die uitbleef – 1945-1965

Op 28 oktober 1947 luidt Daan Mulock Houwer de noodklok. Mulock Houwer is op dat moment ruim een jaar directeur van het Nationaal Bureau voor de Kinderbescherming, een samenwerkingsorgaan dat pal na de Tweede Wereldoorlog is opgericht om de kwaliteit van instellingen die taken uitvoeren op het terrein van de kinderbescherming te verbeteren. Dat is hard, zeer hard nodig. Niet lang na de oorlog, begin 1946, had Mulock Houwer al stevig aan de bel getrokken in het manifest *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!* De oorlog had namelijk in de wereld van de kinderbescherming diepe sporen nagelaten: tehuizen waren door de Duitsers gevorderd, pupillen waren elders ondergebracht, naar huis gestuurd of naar Duitsland gedeporteerd. De overgebleven inrichtingen waren overbezet, en de bevrijding had daar geen verandering in gebracht. Op de stoep van Nederland, zo schreef Mulock Houwer in zijn schotschrift, staan ruim 50.000 kinderen. Dat is een toestroom die met de bestaande instellingen niet te verwerken valt.

Alles stagneert, zo concludeerde Mulock Houwer in het manifest: 'Voogdijraden zitten met duizenden toevertrouwde kinderen in noodtehuizen ondergebracht of noodgedwongen thuis gelaten. (...) In de vrije verpleging tieren de wantoestanden weliger dan ooit. Zo werd o.a. kort geleden weer een z.g. particulier ongecontroleerd kinderkuis ontdekt, waar 32 kinderen waren ondergebracht - zelfs door overheidsinstanties - die dusdanig vervuild waren, onder de schurft zaten, aan huidziekte leden en ondervoed bleken, dat de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst moest ingrijpen. Eén kind van 11 maanden woog b.v. 9 pond.'²

Het manifest ademt de geest van 'nu moet het gebeuren'. Mulock Houwer zet er al zijn ideeën op een rij die hij voor de oorlog in de praktijk van de kinderbescherming heeft ontwikkeld. Hij loopt inmiddels al zo'n twintig jaar mee. Sterker: hij is ervaringsdeskundige. Als 14-jarige wees kwam hij eerst op Zandbergen en daarna in verschillende pleeggezinnen terecht. Zandbergen was sinds 1874 de toonaangevende instelling in Nederland die gezinsverpleging (tegenwoordig pleegzorg) organiseerde en dat zich meer en meer opwierp al alternatief voor de gestichtsverpleging. Eind jaren twintig gingen Mulock Houwer en zijn vrouw Kea als groepsleiders werken bij Zandbergen. In 1933 werd hij er directeur.

Mulock Houwer ergerde zich voor de oorlog steeds nadrukkelijker aan wat hij het 'ontstellend dilettantisme' in de kinderbescherming noemde. Daarmee doelde hij op het gebrek aan scholing en aan het negeren van beproefde pedagogische methodieken. Hij spande zich actief in om daar verandering in aan te brengen. Hij schreef als een der eersten Nederlandse hand- en leerboeken over gestichtsofvoeding (1938) en gezinsverpleging (1940). Met zijn ideeën en activiteiten behoorde Mulock Houwer voor de oorlog tot een klein gezelschap hervormingsgezinden, waar ook de psychiater, en latere hoogleraar orthopedagogiek Grewel en justitieambtenaar Koekebakker (later hoogleraar sociale psychologie) deel van uitmaakten. Het leverde het drietal de veelzeggende naam 'rebellencub' op. Ze werden aangehoord, maar tot de dagelijkse praktijk van het werk in de inrichtingen drongen hun ideeën niet echt door. Dat kwam, volgens Mulock Houwers biografen Hellinckx en Pauwels, omdat in al die tehuizen en inrichtingen regenten de dienst uitmaakten. Die 'luisterden

² D.G.R. Mulock Houwer, F. Grewel, R. Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*, Amsterdam: NV De Arbeiderspers, 1946, pp. 25-26.

beleefd, maar bleven aanhangers van een pedagogiek die eerder gedragen werd door geloof dan door inzichten'.³

Een archipel van heropvoedingsgestichten

De vooroorlogse Kinderbescherming was een lappendeken. Vlak voor de oorlog telde Nederland 123 inrichtingen waarin een kleine 14.000 uit huis geplaatste kinderen waren ondergebracht. Sinds het in werking treden van de Kinderwetten in 1905 was dat aantal fors gegroeid. Er was geld gekomen, er werden ambtenaren aangesteld, er waren maatschappelijk werkers in dienst getreden bij de Voogdijraden en Voogdijverenigingen. Om de uithuisgeplaatste kinderen te verwerken was 'een archipel van heropvoedingsgestichten'⁴ ontstaan, een eilandenrijk van gestichten, tuchtcholen en heropvoedingsoorden die nogal eens ver van het stedelijke leven waren gevestigd en zich weinig toegankelijk toonden voor de buitenwereld. Samenhang en coördinatie ontbraken.

Dat was het gevolg van een bewuste politieke keuze. De grote vrees van met name de confessionelen was dat er als gevolg van de Kinderwetten een soort staatsopvoeding zou worden losgelaten op kinderen die aan het ouderlijke gezag onttrokken zouden worden. Om dat te voorkomen werd besloten dat de overheid weliswaar gerechtigd was om in te grijpen in de ouderlijke macht, maar zich verder niet met de uitvoering van de Kinderwetten moest bemoeien. Dat was de taak van het particuliere initiatief, dat voor het overgrote deel werd georganiseerd door notabelen uit confessionele kringen.

Zo was een versnipperd bestel gegroeid, met vele instellingen met eigen besturen. In dat bestel was de route die een kind volgde om ergens terecht te komen vaker gebaseerd op toevallige factoren (waar is er plaats?) dan afgestemd op de aard van de problematiek van het kind. Op die wereld had de rebellenclub van Mulock Houwer voor de oorlog zijn pijlen afgeschoten. De leden maakten zich druk over het ontbreken van elke vorm van controle en verantwoording. Ze wraakten de willekeur waarmee kinderen geplaatst of overgeplaatst werden. Ze maakten zich zorgen over het gebrek aan scholing van inrichtingsmedewerkers. Ze bekritiseerden de salarissen van medewerkers, die zo laag waren dat geen inrichtingswerker er een behoorlijk bestaan mee kon opbouwen. Ze ergerden zich aan voorschriften dat kinderen 's nachts in de slaapzalen allemaal op hun linkerzij moeten liggen, zodat ze niet met elkaar konden praten.⁵

Dat waren, aldus de rebellenclub, geen omstandigheden waarin betekenisvolle pedagogische betrekkingen tussen opvoeders en jongeren tot bloei komen. Het kon, zo verkondigde Mulock Houwer, zelfs goed uit de hand lopen als 'een straf als lichamelijke tuchting in handen is van personeel, dat in opvoedingsopzicht geen enkele vorming of scholing genoot en zelfs aan eischen van algemeene ontwikkeling en beschaving niet voldoet'.⁶ Zijn collegarebel Grewel was nog stelliger toen hij vlak na de Tweede Wereldoorlog op deze periode terugblikte: 'Wat nu de probleemkinderen betreft, men kan gerust beweren dat bij hen (...) straffen uit den treure, in allerlei vormen en op allerlei wijze toegepast en toegediend zijn'.⁷

³ W. Hellinckx en A.J. Pauwels, *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kindbescherming. Leven en werk van dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1984, p. 26.

⁴ Bernard Kruithof en Piet de Rooy, 'Liefde en plichtsbef. De Kinderbescherming in Nederland rond 1900', in: *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4, februari 1987, p. 637.

⁵ Ontleend aan Rudie Kagie, *De kindbeschermers*, Bilthoven: Ambo, 1979, p. 74. Kagie's bron: G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen*, Den Haag: Nijhoff, 1963, p. 109.

⁶ D.Q.R. Mulock Houwer, *Gestichtspedagogische hoofdstukken*, Eibergen: Drukkerij Heinen, 1938, pp. 106-107.

⁷ F. Grewel, 'Therapeutische paedagogie en kindbescherming', in: D.Q.R. Mulock Houwer, F. Grewel en Reine Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen toepien om hulp!* Amsterdam: De Arbeiderspers, 1946, p. 42.

Fundamenteel anders

Het einde van de Tweede Wereldoorlog maakt bij velen een behoefte los om de samenleving te vernieuwen. Kan de wederopbouw niet ook een doorbraak betekenen? Kunnen de klassieke tegenstellingen tussen de verschillende levensbeschouwingen en daaruit voortgekomen ordeningen niet doorbroken worden? Moeten we wel verder met dezelfde politieke stromingen? Kan het niet fundamenteel anders? In die context ruikt ook Mulock Houwer zijn kans. En met hem hervormingsgezinden als Grewel en Koekebakker. Ze zijn gretig, ze willen het verleden achter zich laten, en menen dat zich nu echt een mogelijkheid aandient om op het versnipperde en verdeelde terrein van de Kinderbescherming tot een doorbraak te komen die voor de oorlog onbereikbaar bleef.

Want we weten namelijk heel veel, benadrukt Mulock Houwer in het pamflet *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*. We lopen qua kennis over 'zelfbestuur in gestichten en kampen, opvoeding op de grondslag van familielevens in het internaat en co-educatie' zelfs voorop in vergelijking met het buitenland. Daarom is het des te erger 'hoe weinig in dit land geprofiteerd werd en wordt van elkaars ervaringen'. Om aan de onkunde een einde te maken tekent hij op de middenpagina's van het manifest een organogram van een nieuwe 'rijksorganisatie' op basis van verplichte samenwerking en rijkscontrole in de jeugdzorg, met een centrale rol voor een nieuw Nationaal Bureau voor de Kinderbescherming. Het is een blauwdruk voor een op moderne leest geschoeide jeugdzorg.

Mulock Houwer verkondigt deze boodschap inmiddels met zoveel vuur en gezag dat hij door het rijk gevraagd wordt daar zelf uitvoering aan te geven. Zijn werkgever Zandbergen (waar hij na terugkeer uit het concentratiekamp waar hij in de oorlog terecht was gekomen weer als directeur aan de slag was gegaan) leent hem er graag voor uit. Zo begint Mulock Houwer eind 1945 in een scheef gevloerd kamertje ergens op de Keizersgracht in

Amsterdam⁸ structuur aan te brengen in de naoorlogse jeugdzorg van Nederland.

Zonderling mengelmoesje van kinderen

Maar twee jaar later is er van die vernieuwingsenergie weinig over. Onder Mulock Houwers leiding is er weliswaar een Nationaal Bureau en een Nationale Federatie gekomen waarin alle instellingen op het terrein van de Kinderbescherming samenwerken, maar daarin is de vooroorlogse vrijblijvendheid toch weer troef geworden. Ondertussen is de toestand in de gezins-, gestichts- en zogenaamde 'vrije verpleging' nauwelijks verbeterd. Integendeel, de meest alarmerende berichten doen de ronde.

Precies om die reden heeft Mulock Houwer op 28 oktober 1947 journalisten uitgenodigd. Zijn bureau heeft in elk arrondissement de Voogdijraad gevraagd om een rapport op te stellen waarin verslag wordt gedaan hoe in het arrondissement de opvang van kinderen er voor staat. De zestig ingediende rapporten leveren een onthutsend beeld op: maar liefst 6000 kinderen kunnen nergens worden geplaatst. Veel instellingen zijn op sterven na dood, want de financiering is ontoereikend. Op tal van plaatsen is de kwaliteit van de zorg schrijnend.

De pers schrijft over deze bijeenkomst: 'De heer Mulock Houwer wees vervolgens op de stiefmoederlijke behandeling, die de kinderbescherming van de zijde van het Nederlandse volk ondergaat. (...) Ook de steun van regeringszijde staat in geen verhouding tot wat werkelijk nodig is. (...) Het onderbrengen van kinderen in gezinsverband laat in alle opzichten te wensen over. Vaak komt het zelfs voor, dat aan bepaalde gezinnen wegens de slechte toestanden, die er heersen, het recht ontzegd wordt, kinderen op te nemen. Het enige resultaat is, dat deze gezinnen in een andere gemeente hun tehuizen heropenen en hun bedrijf voortzetten, zonder dat er ook maar iets aan gedaan wordt. „Het Nederlandse kind heeft er recht op, dat zijn belangen op meer doeltreffende

⁸ W. Hellinckx & J. Pauwels, a.w., p. 44.

wijze worden behartigd”, aldus besloot de heer Mulock Houwer”⁹

Deze inventarisatie door de Federatie van de stand van zaken is een reactie op aanhoudende berichten over wantoestanden in de media. Een half jaar voor de persconferentie bracht *De Waarheid* een onthutsende rapportage over kasteel Groeneveld in Baarn. Het ooit zo statige kasteel was als opvanghuis ingericht, waar vijftig kinderen onder erbarmelijke omstandigheden verblijven. De verslaggeefster treft er een ‘zonderling mengelmoesje’ aan: ‘kinderen, die aan de ouderlijke macht werden onttrokken, en ter beschikking kwamen van de Voogdijraad, kinderen zonder vader, kinderen van Sociale Zaken etc. debiele kinderen, kinderen met seksuele afwijkingen, vroegrijpe meisjes, zo maar een allegaartje.’

De toestand op de slaapzalen voert de verslaggeefster regelrecht terug naar de negentiende eeuw: ‘Wankele bedden bedekt met grauwe dekens en een afschuwelijke urinelucht, (...). Op geen der bedden bevinden zich lakens. Vele van de kinderen bedwateren, maar geen nood, dan kruipen ze zo maar onder het onaangenaam riekende bruine zeil. Het is nu lente, buiten in de hoge bomen fluiten en zingen de vogels en dat verzacht een beetje. Maar ook deze winter sliepen kinderen (zonder nachtkleding!) op één koud zeil, zelfs de baby’s. Laten wij ons dan ook niet verwonderen, dat een der kleintjes stierf aan longontsteking. Er hangen een paar handdoeken, die even grauw zien als dweilen. Vijf kinderen moeten zich met één handdoek behelpen. (...) De speelkamer is triest en troosteloos hetgeen nog verhoogd wordt door het afgescheurde behang wat men trouwens op alle kamers aantreft. Hier en daar is een ansichtkaart tegen de muur geprikt door een der kinderen maar het trieste beeld verandert er weinig door.’¹⁰ Groeneveld staat, aldus de verslaggeefster, niet op zich. Het aantal ongecontroleerde huizen wordt in 1947 op enige honderden geschat. ‘In deze huizen,

dikwijls geleid door mensen, die niet capabel zijn, worden kinderen aangetroffen, ver beneden het gewicht, met hoofdzeer, scabies [schurft, JvdL] en andere huidziekten en ongedierte... Debielen, psychopathen, normale kinderen, allen zijn bijeen geworpen op de grote hoop, waarmede men niets weet aan te vangen...’ Als de *Waarheid*-verslaggeefster Mulock Houwer om commentaar vraagt, meldt deze dat deze toestanden maar al te goed bekend zijn bij het Nationaal Bureau, maar dat tot zijn grote spijt er onvoldoende gezag is om effectief op te treden. ‘Nationaal moet er een wet tot stand komen, die verbiedt, dat kinderen worden ondergebracht in tehuizen, die buiten de controle vallen, de Voogdijraden, de departementen van Justitie zowel als van Sociale Zaken zullen nauw met elkaar moeten samen werken. Nederland wacht op één Centrale organisatie, die dit alles kan omvatten.’¹¹

Een plaats in de politieke luwte

Een nationale overheid die rechtstreeks kan ingrijpen, blijft echter een heikel politiek punt. Hoewel de doorbraakgedachte aanvankelijk in ambtelijke, academische en professionele kringen zeker de handen op elkaar krijgt, blijkt die steun niet doorslaggevend. De kracht waarmee de oude verzuilde organisaties zich na de oorlog oprichten, blijkt sterker dan de behoefte van verlichte elites om tot een doorbraak te komen. De restauratie wint het van de hervorming. De verzuilingsgraad zal midden jaren vijftig getalsmatig haar hoogtepunt bereiken.

Voor de Kinderbescherming betekent het dat die sterke centrale organisatie, die de versnippering te boven zou kunnen komen en bruggen zou kunnen slaan tussen de eilanden in de Kinderbeschermings-archipel, er niet komt. Dat betekent ook dat het door de rebellenclub zo bekritiseerde amateurisme bleef voortbestaan. In het onderwijs, zo schreef Grewel, was het inmiddels onbestaanbaar om niet-vakmannen voor de klas te zetten. In de

⁹ *De Waarheid*, 29 oktober 1947.

¹⁰ *De Waarheid*, 22 april 1947.

¹¹ idem.

inrichtingszorg was dat heel normaal. Ook in de leiding. Steeds opnieuw worden ‘ex-officiëren, predikanten of andere “onbevoegden” benoemd tot directeur van een instelling. Het lagere personeel had van de problemen van kinderen geen notie en was “volslagen ongeschikt” voor medewerking aan een “modern georiënteerde behandeling”.’¹²

Overigens probeerde Mulock Houwer vanuit zijn positie als directeur van het nationaal Bureau aan het gebrekkige opleidingsniveau wel wat te doen. Vanaf 1947 worden overal in het land cursussen Kinderbescherming A en B opgezet. Die tweejarige cursussen, gegeven in de avonduren, moesten het professionele personeel opleveren waarmee het opvoedingsklimaat in de tehuizen zich ten goede zou keren. De Nationale Federatie, waar Mulock Houwer tot 1949 directeur van was, streefde ernaar dat alle personeelsleden in inrichtingen minimaal het A-diploma moesten behalen en degenen met opvoedkundige taken de B-aantekening. Dat streven werd bij lange na niet gerealiseerd. Van de pedagogische medewerkers in de kinderbescherming bleek in 1960 slechts 52 procent ‘enige op het werk gerichte opleiding’ te hebben genoten. De rest, een op de twee medewerkers dus, had ook toen helemaal geen vakopleiding gevolgd.¹³

Het zou een te gemakkelijke conclusie zijn om te constateren dat de vooroorlogse Kinderbescherming zich na de Tweede Wereldoorlog ongewijzigd herstelde. Er veranderde wel wat, met het verstrijken van de jaren werd naast de eigen financiering de bijdrage van de rijksoverheid ruimer, kwamen er meer middelen ter beschikking om de huisvesting te verbeteren, verdwenen door toenemende staatscontrole erbarmelijke particuliere initiatieven als die in Kasteel Groeneveld, en traden er meer goed opgeleide deskundigen aan (psychiaters,

psychologen, artsen). Wat echter ongehinderd overeind bleef was de naar binnen gerichtheid van de instellingen. Driekwart van de ruim 180 tehuizen en instellingen die na de oorlog kinderen opvingen die door een maatregel van kinderbescherming uit huis waren geplaatst waren protestants of katholiek van gezindheid.¹⁴ Dat bleven op zichzelf staande wereldjes, die zich weinig lieten gezeggen. De vele bolwerken van het particuliere initiatief waren ongeschonden de oorlog doorgekomen.

Dat kon ook gebeuren omdat de Kinderbescherming net als voor de oorlog geen politieke prioriteit kreeg. Het luiden van de alarmklokken door Mulock Houwer c.s. leidde niet tot felle politieke debatten. De behandeling van kinderen waar de overheid verantwoordelijkheid voor had genomen was immers uitbesteed. Het betrof ook nog eens een groep – vaak problematische – kinderen waar weinig eer aan te behalen viel. Het was een gemarginaliseerde groep die geen belangenbehartigers, geen lobbyisten of politieke pleitbezorgers kende. De politieke animo om daarvoor op de bres te gaan staan was gering. De Kinderbescherming moest het doen met een plaats in de politieke luwte.

Volksherstel is gezinsherstel, gezinsherstel is volksherstel

De naoorlogse politiek was bovendien begaan met een heel andere zorg. Waar bij kinderen en gezinnen die in aanraking waren gekomen met de Kinderbescherming het kwaad al was geschied, dreigde voor een grote groep Nederlanders juist een gevaar dat voorkomen moest worden.

¹² Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Groninger Historische Reeks, Assen: Van Gorcum, 1998, p. 51.

¹³ Canon zorg voor de jeugd, venster 1945 Beroepsopleidingen: http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=15&canon_id=310.

¹⁴ J.J.H. Dekker, e.a., *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010*. Deelonderzoek 1, Commissie Samson, 2012, p. 45.

De oorlog had, in de ogen van de bestuurlijke en politieke elites, de moraal van de Nederlandse bevolking niet onberoerd gelaten. In 1946 werden er meer dan 7000 onwettige geboorten geregistreerd, een percentage dat drie keer zo hoog was dan in het laatste vooroorlogse jaar. Het aantal echtscheidingen was in vergelijking met 1940 in 1946 ook al drie keer zo hoog en het aantal geslachtsziekten vertoonden in de eerste twee jaren na de oorlog een enorme piek. Tel daarbij op: de ontwrichte gezinnen, de armoede en de belabberde huisvesting (zo'n half miljoen woningen was verwoest of zwaar beschadigd uit de oorlog gekomen), en het is begrijpelijk dat de vrees voor ontsparing en zedeloosheid zich meester maakt van de mensen die leiding moeten geven aan het proces van wederopbouw. Het probleem van zedeloosheid beperkte zich niet tot een aanwijsbare groep, woonachtig in volksbuurten; nee het was omvangrijker, bedreigender. Het was een weerslag van de geschiedenis die iedereen had moeten doorstaan: de oorlog. Het herstel van de morele schade was daarom een zaak die iedereen aanging, een zaak van nationaal belang.

Het aangrijpingspunt voor dit morele herstel werd het gezin. Uitholling van het gezin, en er waren alarmerende cijfers om dat te onderbouwen, betekende een ontwrichting van de samenleving. 'Wat heb je aan herstelde huizen als er gebroken gezinnen in wonen?' Daarom werd – in grote eensgezindheid – het gezin het fundament waarop de wederopbouw van het land gestalte zou moeten krijgen. Dit sociale wederopbouwprogramma werd gecoördineerd door het Nederlands Volksherstel, een door alle zuilen gedragen orgaan dat via provinciale opbouworganen vertakt over het hele land het herstel van het maatschappelijk leven ter hand moest nemen. Het parool luidde: 'Volksherstel is gezinsherstel, gezinsherstel is volksherstel.'

Grootscheeps beschavingsoffensief

Het economische en het sociale herstelprogramma haakten daarbij op elkaar in. Nederland kende in vergelijking met andere Europese landen een trage industrialisatie. Nog in 1930 verdiende meer dan zestig procent van de Nederlandse beroepsbevolking de kost in landbouw, visserij en de al sinds de zeventiende eeuw sterk ontwikkelde dienstensector. Met de wederopbouw moest juist op dit punt een slag gemaakt worden. Voor de groeiende bevolking moest werkgelegenheid worden gecreëerd en met het geld van de Marshall-hulp werden boerenbedrijven gemechaniseerd en nieuwe fabrieken op het platteland opgezet. Wat er aan werk op de boerderijen verdween, moest worden opgevangen door nieuwe banen in de industrie.

Vanaf eind jaren veertig begint Nederland in snel tempo te industrialiseren. Staatssecretaris Van Rhijn van Sociale Zaken benadrukt in een brochure onder de titel *Nederland industrialiseert*, dat de gevolgen van industrialisatie ingrijpend zijn. 'De sociale gevolgen van de industrialisatie eisen echter een heroriëntatie van het maatschappelijk leven. Meermalen wordt de vrees geuit, dat dit een invloed ten kwade moet zijn. Er zijn echter ook voorbeelden van plaatsen en streken waar – mede dankzij goed gekozen en gerichte maatregelen op het terrein van het maatschappelijk werk, de sociaal-hygiënische en sociaal-culturele zorg – niet alleen door de industrialisatie nieuwe welvaart werd gebracht, maar waar bovendien voor de oude gemeenschappen, die doorbroken werden, nieuwe in de plaats kwamen.'¹⁵ De industrialisatie werd zo een stuwende kracht van het grootscheeps beschavingsoffensief. Daar bestond overigens grote consensus over. In een NIPO-enquête uit 1947 werd de stelling dat Nederland er alleen weer bovenop kon komen wanneer haar bevolking zich bereid toonde hard te werken, zuinig te leven en

¹⁵ Citaat ontleend aan: Andere tijden, 'Verwildering der Jeugd', 22 januari 2009. Op www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2008-2009/Verwildering-der-Jeugd.html.

veel te sparen, door 74 procent van de ondervraagden beaamd.¹⁶

Een omvangrijk gezinsondersteunend netwerk

Die nationale consensus geeft de stoot tot de vorming van een groeiend stelsel van organisaties dat steunend op landelijke financieringsstromen zich ontfermt over het jeugd- en gezinsvraagstuk. Er komt al in 1946 een Directoraat-Generaal 'Vorming buiten schoolverband', er worden commissies aan het werk gezet, en onderzoeken op gang gebracht. Opgestuwd door deze nationale zorg komt een groeiend leger van maatschappelijk werkers, onderzoekers en academici in beweging die zich storten op de vrijetijdsbesteding van jongeren en het alledaagse leven van gezinnen, vooral als deze uit de pas dreigen te lopen met de sociaal-hygiënische normen.

In 1946 introduceert Nederlands Volksherstel een jaarlijks terugkerende gezinsweek, met als sleutelbegrippen reinheid, orde, eerbied en aandacht voor elkaar in 'het goede gezin'. Speciale aandacht is er voor de moeders, de hoedsters van het huiselijke gezinsleven. In hetzelfde jaar gaat er een commissie aan de slag die pleit voor een wettelijke bescherming van het beroep gezinsverzorgster, waarbij een onderscheid gemaakt moet worden in gezinsverzorgster-A voor praktische hulp en gezinsverzorgster-B voor pedagogische begeleiding en bij ziekte. In 1947 volgt de installatie van een Centrale Raad voor de Gezinsverzorging en in 1948 komt de eerste landelijke subsidiëring los, een financieringsstroom die in 1952 als er een Ministerie van Maatschappelijk Werk ontstaat (uniek in de wereld!) langzaam maar zeker in omvang groeit. In 1957 worden er op 22 plaatsen in het land 1-jarige opleidingen geboden voor gezinsverzorgsters en in 1962 telt Nederland bijna 1000 instellingen die gezinsverzorging bieden.¹⁷ Elk gezin in nood kan dan door de overheid gesubsidieerde hulp krijgen.

¹⁶ Hans Righart, De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam Antwerpen 1995, p. 83.

¹⁷ Zie: Canon van de gezinszorg: <http://www2.fni.nl/canon-van-de-gezinszorg/?slide=0>.

In feite ontwikkelt zich onder het financiële beheer van de overheid een omvangrijk gezinsondersteunend netwerk: maatschappelijk werk, gezinsverzorging, huishoud- en gezinsvoorlichting, de nationale Contactcommissie voor gezinsbelangen (tegenwoordig de nog steeds bestaande Gezinsraad), de snel groeiende bureaus voor Levens- en Gezinsvragen (LGV's) en een verdubbeling van het aantal Medisch Opvoedkundige Bureaus (MOB's: 7 in 1939, 15 in 1952, 83 in 1962¹⁸). Het is een nieuw, modern en professioneel netwerk van maatschappelijke organisaties en instellingen rondom huwelijks, gezins- en opvoedingsproblematiek, dat er op gericht is om een gezonde innerlijke moraal te voeden. Het gezin is geen plicht, geen onvermijdelijkheid, niet iets wat je overkomt, maar een ideaal; sterker: een zelfgekozen ideaal. Op grote schaal wordt een op sociaalwetenschappelijke inzichten gefundeerde sociale technologie gepraktiseerd: in plaats van een levenshouding waarin externe motivatie (dwang, plicht, geloof) de toon zet, moet een overtuiging tot stand worden gebracht waarin de interne motivatie domineert, waarin de moraal daadwerkelijk wordt geïnternaliseerd.

Heropvoedingsoorden

Net zoals de Kinderbescherming de stok achter de deur is voor falende ouders, zo kent ook deze gezinspolitiek een mogelijkheid om falende gezinnen uit hun huis te halen en apart te zetten. Voor gezinnen die systematisch ongevoelig blijken voor de uitgedragen gezinsmoraal, worden naast de in verschillende steden functionerende woon-scholen nog eens negen speciale gezinsoorden opgericht, de meeste ver weg in Drenthe en Overijssel. Ze vormen de bestemming voor wat we vandaag de dag als multiprobleemgezinnen aanduiden. In hun huishoudens is het een bende, moeder heeft geen gezag en weinig verstand van het huishouden, vader drinkt, heeft wisselende baantjes, kinderen groeien op voor galg en rad, er zijn permanent geldproblemen, alcoholisme en

¹⁸ Canon zorg voor de jeugd, 1928 Medisch-Opvoedkundige Bureaus. http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=14&canon_id=251.

criminaliteit zijn aan de orde van de dag. De normen die in de jaren vijftig hoog in het vaandel van de burgerlijke gezinsmoraal stonden: plichtsbef, soberheid, spaarzaamheid, gehoorzaamheid en gemeenschapszin, zijn in deze gezinnen, volgens de autoriteiten, ver te zoeken. Als er hoge schulden zijn of de rechtbank er aan te pas komt worden deze gezinnen 'vrijwillig' gedwongen naar een gezinsoord te verhuizen.

In zo'n heropvoedingsoord woonden tien tot twintig gezinnen. De begeleiding bestond uit een directeur, twee maatschappelijk werksters, twee gezinsverzorgsters, een sociaal ambtenaar, voor de kleine kinderen was er een kleuterleidster, voor de grotere kinderen die naar school gingen in het naburige dorp was er na thuiskomst een jeugdleidster. De pastoor of de dominee kwamen regelmatig langs. Het reglement prentte hun vanaf de eerste dag in dat 'de bewoners verplicht zijn zich te gedragen naar de algemeen bekende normen van moraal en fatsoen'. Daar hoorde in ieder geval de verplichting bij 'wekelijks een douchebad te gebruiken'. Voor mannen, vrouwen en kinderen waren er aparte programma's. Het idee was dat het gezin er twee jaar zou blijven, in de praktijk was dat vaak zes jaar. Niet omdat de gezinnen dat wilden, maar vaak omdat de gemeenten waar ze vandaan kwamen niet op hun terugkeer zaten te wachten. Het waren lastige gezinnen die ze liever kwijt dan rijk waren. Tussen 1952 en 1960 zijn 350 gezinnen naar deze oorden overgebracht; in 1960 werden de gezinsoord gesloten, omdat ze te duur werden en nauwelijks effect hadden. De stedelijke woonscholen stierven in de jaren daarna een langzame dood.¹⁹

De maatschappelijke verwildering van de jeugd

Naast de algemene zorg om het gezin is er veel aandacht voor de jeugd. In 1949 geeft de regering

een zevental instellingen (over de verschillende zuilen verdeeld) de opdracht om onderzoek te doen naar de toestand van de jeugd, waar inmiddels meerdere etiketten over in zwang waren gebracht: 'massajeugd', 'ongrijpbare jeugd', 'asfaltjeugd' en 'verwilderde jeugd'. De resultaten worden in 1952 gebundeld in een omvangrijk onderzoeksrapport naar 'de mentaliteit der zogenaamde massajeugd' onder de titel: *Maatschappelijke verwildering der jeugd*. De eindredacteur van het rapport, de toonaangevende pedagoog Langeveld, vatte de diagnose als volgt samen: '(...) het uiterlijk is filmconfectie of volstrekt verwaarloosd, houding en beweging vertonen geen uit het innerlijk komend gericht zijn: men leunt, hangt, slentert, enzovoort; er is vaak ongedurige bewegingsoverdaad zonder doel. Ook de stem en de articulatie geven de personale uitdrukking van de holle leegte: men loeit, men brult, men kletst als een eindeloos geleuter, men gilt en giert, men jengelt en zeurt.' Het ging, volgens de onderzoekers, niet om een kleine groep jongeren; nee, het betrof een gevaar dat de jeugd van alle rangen, standen en streken in ons land bedreigde.

Om hun lot ten goede te keren moest veel aandacht worden besteed aan de persoonlijkheids- en karaktervorming. Daarom werd de jeugdbeweging, het derde opvoedingsmilieu, weer in stelling gebracht. In 1949 organiseerden de verschillende jeugdorganisaties alweer zo'n kwart van de jongeren. Speciale aandacht was er vooral voor oudere meisjes, die door de snelle industrialisatie in fabrieken werk hadden gevonden. Immers: zij waren de moeders van de toekomst, de hoeders van het goede gezin. Voor werkende meisjes ontwikkelde zich vanuit het katholieke zuiden van het land de Mater Amabilis-school, waar de oudere meisjes na het werk werden opgevangen. In de rest van het land kregen deze scholen de neutralere naam: Levensscholen. Ook het aloude huishoudonderwijs (de eerste kookschool stamt uit 1888), de ambachtsschool voor meisjes, waar zij zich naast praktische zaken als koken en strijken konden bekwamen in onder andere administratie,

¹⁹ Adrienne Dercksen, 'Heropvoeding van onmaatschappelijke gezinnen', in: H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992, pp. 56-62.

kinderverzorging, warenkennis, gezondheids- en voedingsleer en fröbelen, werd verder uitgebreid. Er kwamen aparte vormingsklassen, die meisjes konden volgen als zij het middelbaar onderwijs hadden afgerond. Alles was erop gericht om de toekomstige huisvrouwen zo adequaat mogelijk op hun gezinstaken voor te bereiden.

Van jeugdbeweging naar sportvereniging

Die speciale op hun functie in het gezin gerichte aanpak is er niet voor jongens. Ook over hen buigen zich meerdere commissies, onder voorzitter van de toonaangevende hoogleraar pedagogiek Kohnstamm. Er verschijnen meerdere rapporten over de arbeidersjeugd en de verleidingen van de moderne consumptiecultuur. Een groot deel van de jongeren vindt in de jaren vijftig zijn weg naar sportverenigingen, en dan met name het voetballen. Deze verenigingen groeien zo snel dat zij in organisatiegraad de oude georganiseerde jeugdorganisaties overvleugelen. Tussen 1946 en 1963 groeide het aandeel van de leeftijdscategorie acht- tot vijftwintigjarigen van 21 procent naar 42 procent en in dat laatste jaar organiseerden de sportverenigingen tweemaal zoveel jongeren in de categorie twaalf-tot vijftienjarigen dan de jeugdverenigingen. De ledenaantallen van deze organisaties beginnen in de loop van de jaren vijftig dan ook gestaag en daarna al snel dramatisch terug te lopen.²⁰

De grote maatschappelijke aandacht voor de gewone jeugd heeft echter nauwelijks repercussies voor de aandacht en zorg die er is voor de Kinderbeschermingsjongeren. In de strijd tegen het morele verval gaat de aandacht vooral uit naar de groepen waar winst te behalen valt, waar de verwildering nog niet is toegeslagen. Kinderen die onder de hoede van de Kinderbescherming vallen zijn kennelijk die grens al voorbij. Daar is het kwaad al geschied. De oude afgezonderde 'reservaten' van de Kinderbescherming, de tehuizen, gestichten, tuchtcholen, heropvoedingsoorden, vormen daardoor niet het werkterrein waar het nieuwe

leger maatschappelijk werkers, gezinsverzorgsters, opvoedingsdeskundigen en psychologen aan de slag gaat. Waar het nieuwe zorgnetwerk van gezinsbemoëienis overheidsgeld krijgt om een nieuwe collectieve ambitie waar te maken, ontvangt het kinderbeschermingsnetwerk geld om een oude praktijk in stand te houden. Van een intensieve interactie tussen deze twee sectoren van jeugdzorg is eigenlijk nauwelijks sprake. Het blijven institutioneel gescheiden gebieden.

De basis niet op orde

De institutionele praktijk van de Kinderbescherming toonde zich ook bepaald niet gevoelig voor pedagogische inzichten die elders in de samenleving wel ingang vonden. Tot die conclusie kwam de werkgroep-Koekebakker, die vanaf 1952 op initiatief van de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming onderzocht of inrichtingen zich niet meer konden specialiseren, zodat er rondom specifieke groepen kinderen een gerichte aanpak kan worden ontwikkeld.

De werkgroep onderzocht 36 inrichtingen met uiteenlopende achtergronden en schetst een onthutsend beeld. De meeste inrichtingen slagen er niet in om aan de meest elementaire eis die aan een tehuisopvoeding mag worden gesteld te voldoen. De verzorging is onder de maat. De medisch-hygiënische verzorging is onvoldoende. De accommodaties laten te wensen over. Medische gegevens worden niet bijgehouden. Inrichtingskinderen zijn lichamelijk minder goed ontwikkeld dan leeftijdsgenoten die niet in een tehuis zitten. 'In de meeste gevallen was noch voor inrichtingen of kindergroepen in hun geheel, noch ten aanzien van het individuele kind sprake van een weloverwogen behandelingswijze, welke een opvoeding of heropvoedingsplan tot achtergrond had.'²¹ Er was geen ruimte voor een meer individualiserende, persoonsgerichte aanpak. Er was geen diagnostiek, de bestaande situatie maakte een

²⁰ Piet de Rooy, 'Jeugdbeweging in Nederland', in: Bernard Kruithof e.a. (red.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijmegen, 1983.

²¹ Nelleke Bakker, Jan Noordman & Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk, 1500-2000*. Assen: Van Gorcum, 2006, pp. 404-405.

orthopedagogische behandeling onmogelijk. Wetenschappelijke inzichten stuiten in de praktijk op weerstand of drongen er hoegenaamd niet door. Een ruime meerderheid van het personeel was ongeschoold en had geen opleiding genoten. De bedoeling van de werkgroep was om te onderzoeken of er tussen de verschillende instellingen geen differentiatie kon worden aangebracht, zodat de verschillende categorieën jongeren uit elkaar konden worden gehaald en een op hun problemen gerichte behandeling zouden kunnen krijgen. De toestand die zij aantroffen was echter zo minimaal op orde dat de werkgroep op grond daarvan geen voorstellen tot verdere specialisering kon doen. Intern beraad was noodzakelijk en dat vlotte niet echt. Uiteindelijk zou het eindrapport pas in 1959 openbaar worden.

Wat houdt verandering tegen?

Het tekent de inertie in de naoorlogse residentiële jeugdzorg, toen veelal nog aangeduid als 'gestichts-verpleging'. Terwijl buiten de inrichtingen de wetenschappelijke interesse en inzichten in opvoedingsvragen en stoornissen van kinderen toenemen, dringen deze gedurende de jaren vijftig en een groot deel van de jaren zestig maar moeizaam door tot de inrichtingspraktijk. Dat heeft een aantal oorzaken:

- Inrichtingen maken niet zozeer deel uit van een nationaal bestel van jeugdzorginstellingen, maar in de eerste plaats van hun geloofsgemeenschap. Ze zijn in overgrote meerderheid katholiek of protestant. Van oudsher tonen deze vormen van particulier initiatief zich in Nederland wantrouwend ten opzichte van de rijksoverheid. Wat van buiten komt wordt al snel waargenomen als bedreigend voor het geloof. Wetenschappelijke kennis en nieuwe pedagogische inzichten worden daardoor niet – om het voorzichtig uit te drukken – onmiddellijk omarmd.
- Er bestaan geen eenduidige kwaliteitsstandaarden, ook niet over basale zaken als medisch-hygiënische verzorging. De overheid vraagt alleen financiële verantwoording. Gerichte controle en inspectie van het inrichtingsklimaat ontbreken;

het particulier initiatief controleert zichzelf. Wie in deze culturen zou willen innoveren, spreekt dus al snel een negatief oordeel uit over de bestaande praktijk. Er zijn niet zoveel mensen die de moed en de autoriteit hebben om zo'n koers in te zetten.

- Leidinggevenden en bestuurders maken onderdeel uit van een netwerk van lokale notabelen. Ze zijn vanwege hun maatschappelijke positie in functie getreden, niet vanwege hun kennis van zaken over de zorg voor de categorie kinderen die in de inrichtingen en tehuizen terecht komen. Henk Hofland omschreef deze bestuurders in zijn boek *Tegels lichten*, met de veelzeggende ondertitel *ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*, als een elite die zich kundig afgrenst van de buitenwacht. Zij spreken de taal van het gezag die voortdurend 'de indruk wekt dat er niets gebeurt dat voor de gewone burgers van belang is.' Uit alles spreekt de verzekering dat 'bezorgdheid niet op zijn plaats is aangezien ieders lot in goede handen is'.²²
- Over de organisatie van het dagelijks leven in de inrichting houden de verantwoordelijken er traditionele opvattingen over na. Niet zelden om praktische redenen: met de beperkte middelen zijn de grote groepen met vaak lastige kinderen het makkelijkste in het gareel te houden in een disciplinair regime. Zo'n regime is alleen te handhaven als er effectieve sancties bestaan voor degene die zich aan de discipline onttrekt. Een arsenaal in heftigheid en zwaarte olopende straffen is voor zo'n regime onmisbaar.
- Veel inrichtingen waren, mede als gevolg van hun afgelegen ligging, levende bewijzen van wat de socioloog Goffman in zijn klassiek geworden boek *Asylum* in 1961 als 'total institutions' zou typeren. Het hele leven speelde zich af op de inrichting, alles was er aanwezig. Voor geen enkele activiteit hoefde de kinderen de grens over. In alles werden kinderen gecontroleerd en onder toezicht

²² H.J.H. Hofland, *Tegels lichten of ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*. Amsterdam, 1972, pp. 96-97.

gehouden. Ze raakten vervreemd van de samenleving, contacten met hun naasten (die vaak als oorzaak gezien werden van hun problemen) waren sporadisch. Als ze de inrichting verlaten weten ze niet waar ze aan toe zijn, aldus Den Otter, die in 1963 een studie publiceerde over de ervaringen van voogdijkin-deren. Zij vat het als volgt samen: 'Ineens neergezet in de zozeer begeerde vrijheid van de maatschappij stonden zij daar alleen, hulpeloos en onbegrepen, als iemand die plotseling ontwaakt in een hem totaal onbekende beschaving, waar de mensen, hun normen en zeden hem volkomen niet "eigen" zijn.'²³

- Omdat de inrichtingsorganisatie in de eerste plaats is gericht op het handhaven van de orde van grote leefgroepen is er voor individuele benadering van kinderen geen ruimte. Daar is ook geen personeel voor. Vanuit de oude organisatiestructuur valt dus de stap naar nieuwe behandelvormen heel moeilijk te maken.

Taal van de psychologen is te abstract voor groepsleiders

Deze institutionele cultuur bepaalt de omstandigheden waarmee personeel en kinderen/jongeren dagelijks met elkaar in de weer gaan.

- Dat personeel is in meerderheid ongeschoold. Ze zijn nauwelijks getraind. Het salaris is zo laag dat medewerkers er geen gezin van kunnen onderhouden, wat de selectiemogelijkheden beperkt. Voor de groepen in de jongenstehuizen staan vrijwel altijd jonge ongetrouwde mannen die verder weinig andere mogelijkheden hebben op de arbeidsmarkt. Het verloop is groot, want als de mannelijke werknemers een gezin stichten moeten ze naar beter betaald werk omzien. Bij de meisjesinternaten zijn ook vrouwen in dienst, maar als deze gaan trouwen, moeten ze zich aan het huishouden gaan wijden. Met andere woorden: het verloop is groot. Bovendien, zo wordt in bestuurlijke

kringen wel eens verzucht, lijken de opvoedingsgestichten in deze omstandigheden mensen aan te trekken met 'tegen-natuurlijke neigingen'.²⁴

- Dit personeel wordt geacht te werken met vaak problematische kinderen, kinderen die onberekenbaar zijn, soms gewelddadig, vaak lastig. Hoe daar mee in groepsverband om te gaan? Veel van deze kinderen tarten de orde van de inrichtingen en zijn alleen te handhaven als zij onderworpen worden aan het regime. Zonder dwangmaatregelen en waar nodig geweld lukt dat niet.
- Groepsleiders functioneren vooral als opzichters, als hoeders van orde en rust. Groepen tellen een minimale grootte van 25 jongeren, en vaak meer, die door één groepsleider in toom gehouden moet worden. Hun mogelijkheden om corrigerend op te treden naar kinderen en groepsprocessen zijn beperkt. Zeker als er spanning op komt kunnen zij weinig anders dan overgaan tot harde sancties, straffen, isoleren of het toepassen van geweld. Sterker, hardhandigheden horen – aldus de common sense onder het ongeschoolde personeel – bij het soort jongeren. In de sociale lagen van de samenleving waar zij doorgaans uit afkomstig zijn wordt geen andere taal gesproken.
- Waar hoger opgeleid personeel (psychologen, orthopedagogen, psychiaters) in dienst is getreden van een inrichting is er een verschil tussen de theorie en de praktijk. Voor de niet-geschoolde groepsleiders is de taal van de psychiater of psycholoog vaak te abstract. Hun analyses gaan niet over de dagelijkse voorvallen waarmee het personeel in de leefgroepen te dealen heeft - het gaat niet over seksueel aanmatigend gedrag, niet over onderlinge agressie. Ook handboeken die in omloop zijn, zoals het veel gebruikte *Kind in de inrichting* van de psycholoog M.J.A.Q. van Spanje, helpen de medewerkers op de groepen niet echt. Ze vinden het maar vaag en missen bruikbare

²³ Den Otter, 1963, p. 114. Citaat ontleend aan: J.H.G. Dekker, a.w., pp. 245.

²⁴ Maurice van Lieshout, *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. BigBusinessPublishers, 2014, p. 101.

tips voor in de praktijk. Nieuwe pedagogische en psychologische kennis vindt in deze omstandigheden nauwelijks zijn weg naar de dagelijkse omgang met kinderen.²⁵

‘Ik heb me daar zo verschrikkelijk alleen en klein gevoeld’

Er zijn niet zo heel veel verhalen van kinderen die in deze omstandigheden langere tijd in de jaren vijftig en zestig verbleven in een tehuis of jeugdinstelling. Maar de verhalen die wel bekend zijn, getuigen regelmatig van een enorm gevoel van op jezelf terug geworpen te zijn. De meeste kinderen waren in het geheel niet voorbereid op de plaatsing. Van de ene op de andere dag kwamen ze in een voor hen totaal onbekende situatie, waar ze zich staande moesten zien te houden. Dat veroorzaakte bij veel van hen een permanent gevoel van onveiligheid en machteloosheid ten opzichte van de mensen die over hen beschikten.²⁶

De kinderen werden in de tehuizen zonder enige uitleg op de groep geplaatst. Groepsleiders waren niet van hun komst op de hoogte.²⁷ De benadering is massaal, de enkeling bestaat niet, alleen de groep bestaat. Een eigen kastje op de slaapzalen was uitzonderlijk. Er bestaat geen vertrouwensband tussen groepsleiders en kinderen. De groep en groepleid(st)ers staan doorgaans tegenover elkaar. Of zoals Frans, die tussen 1959 en 1965 van zijn twaalfde tot zijn zeventiende in het protestantse Valkenheide in Maarsbergen (Utrecht) verbleef, het samenvat: ‘Ik heb me daar zo verschrikkelijk alleen en klein gevoeld. Ze lieten je niet in je waarde, namen je niet serieus en praatten niet me je.’²⁸

Ook de groep biedt geen bescherming. Als je onderaan vertoefde in de pikorde van de groep

moest je voortdurend op de hoede zijn op de hogere machten die niet zelden met (het dreigen van) geweld de hiërarchie handhaafden of je soms tot handelingen konden dwingen die riskant waren en waar straf van de leiding op stond. Was je lastig of kon je je moeilijk beheersen dan wachtten al snel sancties die konden variëren tot het onthouden van eten, koude douches, isolatie of fysiek geweld. Had je het ongeluk in bed te plassen dan kon je zomaar voor de hele groep te kijk worden gezet en mocht je met je met je lakens op de binnenplaats gaan staan. En was je onhandelbaar dan werd je al snel naar een andere inrichting overgeplaatst. ‘Klagen bij de directie had geen zin, want de groepsleiding kreeg toch altijd gelijk en werd altijd geloofd.’²⁹

‘Geen bezwaren van ernstige aard’

Van een zelfde gevoel van onmacht geven veel kinderen blijkt die onderdak vonden bij pleeggezinnen, waar tot ver in de jaren zestig jaarlijks ruim negenduizend kinderen zijn ondergebracht.³⁰ Zij zijn geheel overgeleverd aan de gezinnen waar zij terecht komen. Vaak gaat dat goed en worden de kinderen liefdevol opgevangen, dat gebeurt vooral door pleegouders die zelf geen kinderen hebben. Maar als dat niet zo is zijn kinderen volledig op zichzelf aangewezen en kunnen zij met hun verhaal nergens heen. Klagen wordt al gauw gezien als een vorm van ondankbaarheid.

Tekenend voor hun positie is de wijze waarop officier van justitie A.H. Servatius eind jaren veertig verslag doet van een enquête onder pupillen die tussen 1907 en 1947 onder de verantwoordelijkheid van de Voogdijvereniging Kinderzorg uit Zwolle werden verzorgd. Het overgrote merendeel van de kinderen kijkt daar, aldus Servatius, met goede herinneringen op terug. Maar dat komt ook omdat de auteur klachten over de te strenge opvoeding,

²⁵ Geertje Dimmendaal, a.w., p. 52.

²⁶ J.H.G. Dekker, a.w., p. 171, 176. Dimmendaal, a.w., pp. 146-190.

²⁷ J.H.G. Dekker, a.w., p. 177, refereert aan Koekebakker, 1959, p. 229.

²⁸ J.H.G. Dekker, a.w., p. 253; Ontleend aan: M. Goorhuis en G. Meyknecht, *Ik dacht dat ik uit logeren ging... 10 jaar Associatie Jeugdzorg*. Sneek: MGM-producties, 2006, pp. 9-13.

²⁹ J.H.G. Dekker, a.w., p. 193; G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging kinderzorg te Rotterdam*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1963, p. 113.

³⁰ Voor een overzicht van deze ervaringen, zie J.H.G. Dekker, a.w., pp. 236-251.

het niet-opgenomen zijn in het gezinsverband, het achtergesteld worden ten opzichte van de eigen kinderen, tewerkstelling, te weinig zakgeld, de vele wisselingen van pleeggezin, niet serieus neemt. Dat zijn 'geen bezwaren van ernstige aard', aldus de Zwolse Officier van Justitie.

Maar het zijn wel de klachten van pleegkinderen die in latere onderzoeken steeds opnieuw opduiken. Veel pleegkinderen kwamen uit de grote stad en kwamen uiteindelijk bij een boerenfamilie in een dorp terecht. Ze voelden zich niet thuis in het pleeggezin en werden niet geaccepteerd in de dorpsgemeenschap. Ze waren vanaf het begin buitenstaanders en werden vaak ook als zodanig behandeld. In het gezin werden ze vooral gebruikt als extra arbeidskracht, die moest werken voor de kost. Pleegkinderen verruimden zo het vaak krappe gezinsbudget; ze droegen bij aan de werkzaamheden en er werd een vergoeding voor ontvangen. Kinderen voelden - zo bleek achteraf uit hun verhalen - heel goed aan dat hun economische nuttigheid de belangrijkste drijfveer was van hun pleegouders.

Kinderen hadden ook vaak het gevoel gedumpte te worden als ze niet aan de verwachtingen voldeden of als er teveel spanningen optraden in het gezin. Ze waren van de ene op de andere dag in het gezin geplaatst, en ze konden ook van de ene op de andere dag eruit verwijderd worden. Uit het onderzoek onder voogdijkinderen dat Den Otter in 1963 publiceerde bleek dat van de kleine 200 onderzochte kinderen die in pleeggezinnen waren ondergebracht ongeveer de helft tenminste een keer, maar vaak ook meer, was overgeplaatst.

Net zoals dat in de tehuizen en inrichtingen het geval was ontbrak elke controle op de kwaliteit van de zorg die kinderen ontvingen in de pleeggezinnen. Althans: dat werd overgelaten aan de Voogdijverenigingen, die dat weer toevertrouwde aan de plaatselijke 'gemachtigde', die de schakel vormde tussen de Voogdijvereniging en het pleeggezin. Meestal waren dat notabelen uit de

lokale gemeenschap – notarissen, predikanten, onderwijzers en dan vooral hun vrouwen. Deze gemachtigde kende het pleeggezin (vaak hadden ze het gezin zelf geworven en aangemeld bij de Voogdijvereniging), waardoor ze door de kinderen moeilijk als vertrouwenspersoon gezien kon worden. Hun contacten beperkten zich ok meestal tot de pleegouders, met de kinderen werd niet of nauwelijks gesproken. Kinderen durfden ook hun mond niet open te doen uit vrees voor repercussies of om overgeplaatst te worden naar een inrichting, wat voor de meesten een waar schrikbeeld was.

Groei zet gewoon door

Het intrigerende van de jaren vijftig en jaren zestig is dat de in zichzelf gekeerde institutionele inrichtingscultuur zich wist te handhaven tegen beter weten in. Het belang van individuele behandelingen, van gerichte diagnostiek, van professionele begeleiding was bekend, de kennis daarover was in ontwikkeling, maar de wereld waarin het zijn toepassing moest vinden toonde zich moeilijk bereikbaar en begaf zich pas eind jaren vijftig schoorvoetend op het pad van voorzichtige experimenten. Van een richtinggevende rol van de rijksoverheid was geen sprake.

De inrichtingen werden van hogerhand, dat wil zeggen door hun politieke of religieuze leiders, ook niet echt tot een nieuwsgierige houding gestimuleerd. Integendeel, het Bisschoppelijk Mandement dat de leiding van de katholieke kerk op 1 mei 1954 uitvaardigt is in dit opzicht veel betekenend. Het Mandement wil een oproep zijn aan katholieken om zich maatschappelijk in te zetten, maar dat dan toch vooral en alleen binnen katholieke organisaties. Een goede katholiek beweegt zich in eigen kring, en is eigenlijk geen katholiek meer als hij of zij zich aansluit bij andere organisaties. De impliciete boodschap is duidelijk: of het nu socialisme is of nieuwlichterij over opvoeden; wij als katholieken moeten daar niet zonder meer mee in zee gaan; hou het buiten de deur. Een boodschap die in menig katholiek notabelenbestuur serieus is opgevat.

Daar kwam bij dat de groei van de tehuisopvoeding gewoon doorzette, vooral van de tehuizen en instellingen die een levensbeschouwelijke grondslag kende, onafhankelijk van wat er precies binnenskamers gebeurde. Telde Nederland pas voor de oorlog zo'n 125 inrichtingen, in 1963 was het aantal gegroeid tot zo'n 250 met een capaciteit van ruim 16.000 plaatsen. Dat waren plaatsen waar uit huis geplaatste kinderen een plek kregen. Maar daarnaast kende Nederland nog inrichtingen in allerlei soorten en maten; van overheidswege de rijksopvoedingsgestichten, tuchtscholen en VBS-internaten (Vorming Buiten Schoolverband), gefinancierd door het ministerie van Onderwijs; van particuliere zijde gestichten al dan niet met paviljoensystemen, tehuizen met beperkte vrijheid, tehuizen voor werkende jongens en meisjes.³¹ Mulock Houwer, die vaak in het buitenland een kijkje nam, liet geen gelegenheid onbenut om te

melden dat geen land zoveel variaties in inrichtingen kende als Nederland. De sector groeide vooral in de breedte, er was maar heel weinig specialisatie voor specifieke groepen kinderen. De tehuizen voor kinderen met een relatief lichte problematiek schoven kinderen die niet in hun straatje pasten door naar andere instellingen. Pleeggezinnen deden eigenlijk precies hetzelfde. Zo begonnen nogal wat kinderen aan een zwerftocht langs tehuizen en pleeggezinnen.³²

³¹ Op basis van het jaarverslag 1953 van het ministerie van Justitie (afdeling Kinderbescherming) telt Van der Ploeg voor alle vormen van jeugdopvang, dus inclusief die voor 'normale jongeren' maar liefst 16.000 goedgekeurde tehuizen, waarvan ruim 85 procent een christelijke signatuur kent. Zie: J.D. van der Ploeg, 'Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionaliteit', p. 75, in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1999.

³² Geertje Dimmendaal, a.w., pp. 43-44.

II De vernieuwing die niet uit kon blijven - 1960-1980

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig leek alles erop te wijzen dat de operatie gezinsherstel = volksherstel haar vruchten had afgeworpen. Het ideaal van spaarzaamheid en soberheid, van geborgenheid en hygiëne werd in de loop van de jaren vijftig en begin jaren zestig bijna algemeen bewaarheid. En gedisciplineerd uitgevoerd: op een vaste dag in de week waste men zich in een teil of aan de gootsteen, deed moeder de was, en ook kende elke dag van de week zo ongeveer zijn eigen maaltijd: woensdag gehakt en vrijdag vis bijvoorbeeld. Ook werden er eenmaal in de week, meestal op vrijdag, schone kleren aangetrokken. Voor de persoonlijke kledingvoorraad gold als motto: 'Een aan je bast, een in de was, een in de kast.' Het huiselijk leven kende een ijzeren logica.

Mannen waren kostwinners, vrouwen regeerden thuis over het huishouden en over de huishoudkas; de gezagsverhouding tussen mannen en vrouwen, tussen ouders en kinderen was vanzelfsprekend. Het tegenspreken van ouders werd niet gewoon gevonden. Het gezin vormde een hechte gemeenschap. De jaren vijftig vormden het hoogtepunt van de Nederlandse gezinshuiselijkheid en daarmee ook de bloeitijd van de radio. Radio luisteren was een typisch familie- en huiskamergebeuren; het apparaat was inmiddels in elk huishouden aanwezig. In 1953 luisterden Nederlanders boven de achttien gemiddeld bijna zestien uur per week. De radio bracht het gezin in de avonduren bijeen. Elke avond was er wel een familieprogramma.

Nederlanders deden in hun huizen niet alleen steeds vaker dezelfde dingen, ze aten ook ongeveer hetzelfde. Er zijn per hoofd van de bevolking nooit zo veel aardappels gegeten als aan het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig. In acht van de tien huishoudens kwamen 's middags (op

het platteland) of 's avonds (in de grote steden) aardappels, groente en vlees op tafel. In 1964 bestond volgens de meeste Nederlandse huisvrouwen de lekkerste maaltijd uit de volgende gerechten: *vooraf*: tomatensoep, kippensoep of groentesoep; *hoofdgang*: kip, biefstuk of karbonade, aardappelen, appelmoes, sperziebonen of doperwtten; *toe*: pudding of vla. Er was bijna niemand die bij het aanhoren van dit lijstje een vies gezicht trok. Integendeel, over smaak werd in Nederland nauwelijks getwist.³³

De fundamenten verzakken

Toch is dit harmonieuze huiselijke gezinsbeeld niet het enige beeld van Nederland, zoals dat na de Tweede Wereldoorlog vorm krijgt. Het is in belangrijke mate uiterlijke schijn. Deze overwinning van de kleinburgerlijkheid, de nationale verinnerlijking van de gezinsmoraal en de restauratie van de traditionele verhoudingen tussen en binnen de zuilen vormen niet het complete verhaal. Integendeel, de vernieuwingsdrang die met het einde van de Tweede Wereldoorlog de kop opsteekt verdwijnt niet, maar sluimert en blijft als onderstroom aanwezig. Zo is het gedachtegoed van Mulock Houwers rebellenclub over de Kinderbescherming nooit weg geweest of uit beeld verdwenen; het is alleen niet aangekomen, het is gestuit op de burchten van het particuliere initiatief. Vergelijkbare stremmingen voltrekken zich op meer terreinen. Maar dat betekent niet dat de behoefte om tot vernieuwingen te komen, om doorbraken te realiseren, weg is. Onderhuids broeit er een nieuwe werkelijkheid.

³³ Jos van der Lans en Herman Vuijsje, *Lage Landen Hoge Sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Wormer: Inmerc, 2003; zie het hoofdstuk: 'In Holland staat een huis', pp. 51-71.

De historicus Hans Righthart heeft deze precare verhouding tussen wat hij traditie en moderniteit noemt treffend onder woorden gebracht. Hij onderscheidt aan het einde van de jaren vijftig twee Nederlanden: 'Wie naar het eerste Nederland anno 1959 kijkt, ziet op het eerste gezicht een stabiel, traditioneel, streng verzuild en sterk verkerkelijkt land. (...) Achter deze façade van rust en onbeweeglijkheid lag echter nog een ander Nederland. (...) Wie de beelden van deze twee Nederlanden over elkaar heen legt, valt op hoe uiterst precair en delicaat de balans tussen traditie en moderniteit aan het einde van de jaren vijftig is. De voorgevel van het huis staat nog stevig overeind en lijkt volkomen intact, maar ondertussen zijn de fundamenten flink aan het verzakken (...). Vanaf 1960 steekt een storm op rond dit reeds sterk ondermijnde huis. Die nieuwe krachten worden gevormd door een spreiding van de welvaart en als gevolg daarvan een snelle verbreiding van consumptieartikelen met een diepgaande invloed op de levensstijl van miljoenen gewone Nederlanders: televisies en auto's, respectievelijk verantwoordelijk voor revoluties in communicatie en mobiliteit. (...) Die nieuwe krachten bliezen de vermolmd luiken van het huis open, lieten vrijwel niets van het oude meubilair op z'n plaats (...). De kinderen besloten de bouwval te verlaten en de wijde wereld in te trekken, hun ouders raapten nieuwsgierig de nieuwe, vreemde voorwerpen op, richtten de gehavende huiskamer opnieuw in en fatsoeneerden het buitenwerk zo goed en zo kwaad als het ging.'³⁴

De onderstroom komt boven

In de jaren zestig wisselen deze twee werkelijkheden stuivertje. De onderstroom komt boven. Achteraf zijn de voortekenen van deze vulkaanuitbarsting makkelijk te herkennen. Vanaf het midden van de jaren vijftig daalde de huwelijksvruchtbaarheid, nam het aantal gedwongen huwelijken en waarschijnlijk ook de seks voor het huwelijk toe – verschijnselen waarvan men vooral in christelijke

kringen erg onrustig werd. De rock 'n roll had het land bereikt, met relletjes rondom de vertoning van de film *Rock around the clock* en niets dan afkeurende recensies van het obscure vrije dansen. De nozems, in 1956 in *Vrij Nederland* geportretteerd door de cineast Jan Vrijman, die aan iedereen schijt hadden.

En zo waren er veel meer signalen dat niet iedereen in het gewenste gareel meeliep. In navolging van het Franse weekblad *L'Express* hield *Vrij Nederland* in 1958 een enquête onder jongeren in Nederland. In Frankrijk had de enquête een generatie jongeren in beeld gebracht die niks met het politieke systeem te maken wilde hebben, maar verder niet erg opstandig was. Dat was in Parijs hard aangekomen. Nu wilde de redactie van *Vrij Nederland* weten hoe het in Nederland zat. Wat is er met de jeugd aan de hand? Moeten we hen vrezen? Of willen ze niks meer? 2300 honderd jongeren tussen de 18 en 30 reageerden en de eveneens jonge socioloog Johan Goudsblom bracht de antwoorden bijeen in een Salamander-pocket onder de titel *De nieuwe volwassenen*. De antwoorden maakten wel duidelijk dat er een generatie op komst was die minder strak in de leer was, die lossier dacht en die mentaal afscheid aan het nemen was van de wereld waarin hun ouders zich hadden opgesloten. Het was het type volwassenen die de katholieke leiders al zo'n beetje voelden aankomen, een van de redenen dat ze met het Mandement waren gekomen. De nieuwe volwassenen waren vrijpostiger over seksualiteit, zagen in tegenstelling tot hun ouders geen overwegende problemen om alleen met een meisje op vakantie te gaan of voor het huwelijk seks te hebben. Ze keerden zich, met andere woorden, tegen de ouderwetsheid van hun ouders.³⁵

Sterker, de meeste naoorlogse ouders waren allang niet meer zo ouderwets als de vooroorlogse generatie. Zij schafften vanaf 1950 massaal het handboek *Baby- en kinderverzorging* van de Amerikaanse kinderarts Benjamin Spock aan. Waar de vertegenwoordigers van het zich ontwikkelende

³⁴ Hans Righthart, *De eideloze jaren zestig*, a.w., pp. 72-73.

³⁵ J. Goudsblom, *De nieuwe volwassenen*. Amsterdam: Querido, 1959.

sociaal-maatschappelijke netwerk rondom het gezin toch vooral in ban waren van opvoedingsprincipes als 'reinheid, rust en regelmaat', sloeg Spock een veel gemoedelijker toon aan. Hij was veel luchthartiger dan de Nederlandse opvoedingsdeskundigen, die als uitgangspunt hadden dat ouders hun kind te snel verwenden. En een verwend kind zou een voor de maatschappij onbruikbare volwassene worden. Spock, een vrouwenwekkende arts die in Amerika naam had gemaakt, ging ervan uit dat het zo'n vaart niet zou lopen. Vooral voor baby's kon je wel wat milder zijn. Aandacht geven als ze huilten zou ze niet meteen in een tiran veranderen. IJzeren regimes zijn nergens voor nodig. De deskundigen waren bepaald niet enthousiast, ze vonden Spocks medische informatie nuttig, maar van zijn pedagogische opvattingen moesten ze weinig hebben.³⁶ Desalniettemin sloeg het boek meteen aan, terwijl er nauwelijks reclame voor werd gemaakt. Na tien jaar waren er al twaalf drukken verschenen; inmiddels staat de teller op 53.

De vanzelfsprekende hiërarchie ter discussie

De nieuwe volwassenen die ruimere opvattingen hadden over seksualiteit, de populariteit van Spock die een relaxtere omgang met kinderen voorstaat, de nozems op hun brommers die zich nergens iets aan gelegen laten liggen; het was het voorspel van iets waar niemand een vermoeden van had. Er was een revolutie op til, alleen voorzag niemand die. Er lagen obstakels op de weg die doorbraken tegenhielden, die ongenoegens veroorzaakten, maar niemand kon het goed onder woorden brengen wat het was. Dat gold ook voor nieuwe pedagogische inzichten. Er werd veel geschreven over de eigen aard van het kind, over ruimte bieden aan de eigenheid, aan de speelsheid, over liefdevol leren en corrigeren, over persoonlijkheidsvorming, over de ontwikkeling van individualiteit; maar ook de vernieuwingsgezinde pedagogen zagen niet dat

³⁶ Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders, 1945-1999*. Assen: Van Gorcum bv., 2004. Ook: Canon zorg voor de jeugd, 1950 Spock, http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=16&canon_id=240.

andere pedagogische omgangsvormen misschien ook wel andere gezagsverhoudingen veronderstelden.

Of het nu in het gezin was, of op school, of in de kerk, de parochie, of in de inrichting, of op straat uiteindelijk waren de verhoudingen hiërarchisch en was er iemand de baas: een man, de vader, de onderwijzer, de directeur, de pastoor, de agent, de burgemeester. De betrekkingen konden vriendelijk van aard zijn, welwillend, streng, maar altijd was duidelijk wie ondergeschikt was en wie het voor het zeggen had. Het onderwerpen aan gezag en discipline, het 'leren luisteren!', was en bleef een inherent opvoedingsdoel. De hiërarchie daarvan stond vast, de invulling verschilde. In het gezin regeerde moeder over het dagelijkse leven, maar uiteindelijk was de vader de onbetwiste eigenaar van het laatste woord. Dat was een zo vanzelfsprekende rolverdeling, dat de mogelijkheid dat het anders kon niet bedacht kon worden, zelfs niet als de onredelijkheid onmiskenbaar was.

Nieuwe inzichten stelden veel ter discussie, maar niet dit natuurlijke gegeven. Ook het feit dat de verlichte pedagogische inzichten in de alledaagse praktijk nogal eens genegerd werden door bazige opvoeders die hun geduld verloren en daarbij fysiek geweld niet schuwden, bracht hervormers niet op wezenlijk andere gedachten. Excessen moesten bestreden worden, dat zeker, maar uiteindelijk koppelde niemand deze uitbarstingen aan de vaststaande gezagsverhoudingen. En het informele recht van de sterkste wensten de vaderlijke autoriteiten ook niet uit handen te geven. Niet in het gezin; niet in het onderwijs, niet op straat, niet op de werkvloer, nergens niet.

Slaan in het onderwijs

Neem het verbod op slaan in het onderwijs. Dat bestond formeel al sinds 1820, toen het werd vastgelegd in de wet. Alleen hielden maar weinig onderwijzers zich eraan. Toen in 1900 het Amsterdamse gemeentebestuur een onderwijzer wilde ontslaan die zich aan stokslagen te buiten

was gegaan, trad zo'n beetje de hele onderwijswereld in het geweer. Er verschenen pamfletten, op meerdere plaatsen in het land werden protestbijeenkomsten georganiseerd. De Bond van Nederlandsche Onderwijzers nam op ledenvergaderingen moties aan, waarin zij onomwonden vaststelde: 'dat op paedagogische gronden het toepassen van lichamelijke straffen als opvoedingsmiddel in sommige gevallen noodzakelijk is; dat in een aantal gevallen die toepassing ook waar zij niet beslist noodzakelijk kan genoemd worden, verschoonbaar is te achten.'³⁷

De kwestie blijft tot ver in de twintigste eeuw de gemoederen verhitten. Ouders blijven klagen, maar de onderwijswereld geeft (in meerderheid) geen krimp. In mei 1940 meldt de inspecteur onderwijs van de noordelijke provincies in het onderwijsverslag van het ministerie van Onderwijs dat hij de discussie sterk overdreven vindt, ondanks het feit dat een onderwijzer door de strafrechter tot de orde moest worden geroepen: '... er [zijn tenslotte] leerlingen, die sterk afwijken van de grote meerderheid, die voor geen rede vatbaar zijn en alleen voor dwang wijken. Dit laatste soort heeft menig onderwijzer, ook den beste, grote ergernis bezorgd. Hoevelen zouden nooit, werkelijk nóóit, hun zelfbeheersing verloren hebben? Wie stak nóóit zijn handen uit? Het aantal, dat dit immer naliet, zou, als ieder eerlijk wilde opbiechten, vermoedelijk heel klein blijken te zijn. Een gepast middel? Doelmatig in vele gevallen wèl.'³⁸

Dezelfde redeneringen legitimeren ook het slaan door vaders in gezinnen, het toepassen van geweld in de inrichtingen waar jongeren zijn geplaatst. Een opvoeder moest – niet uit genoegen maar omwille van de opvoeding en om bestwil van het kind – nu eenmaal zijn gezag kunnen doen gelden. Bovendien: op nogal wat plekken in de Bijbel wordt de roede niet geschuwd en wordt opvoeden rechtstreeks in

verband gebracht met tuchtigen en tuchtigen met kastijden en slaan. De uitnodigingen liggen in de tekst voor het oprapen: 'Ik zal hem tot een vader zijn, en hij zal Mij tot een zoon zijn. Wanneer hij onge-rechtigheid bedrijft, zal ik hem tuchtigen met een roede der mensen en met slagen der mensenkinde-ren.' 'Als hij zondigt, zal ik hem kastijden met stok-en zweepslagen, zoals een vader doet'. 'Want wie Hij liefheeft, tuchtigt de Here, en Hij kastijdt iedere zoon, die Hij aanneemt'. Kortom, in de Bijbel is de harde hand van de vader bepaald niet uitzonderlijk. En waar in de grote wereld de echte vader afwezig is, komt dit gezag als vanzelfsprekend toe aan situationele plaatsvervangers, zoals de onderwijzer, de medewerker van de inrichting.³⁹

De macht van de 'vaders'

De nieuwe inzichten in de pedagogiek, waarin op zoek gegaan werd naar een nieuwe balans tussen disciplineren en vrijlaten, waarin voor vanzelfsprekend en hardhandig geweld steeds minder plaats was, hadden het daarom als puntje bij paaltje kwam, als zich bijzondere situaties voordeden, als de onderdanen zich niet als zodanig gedroegen of hun kont tegen de krib gooiden, als de opvoeders 'onmachtig' waren geworden, nooit kunnen winnen van de aloude praktijk, simpelweg omdat zij deze natuurlijke hiërarchie niet had willen aantasten. Ze doorzagen niet dat de praktijk in laatste instantie gedomineerd werd door vormen van gezags- en machtsuitoefening waarin vloeiende overgangen bestonden tussen redelijkheid, machtsvertoon en wellust.

Die gezagsverhouding en de praktische handelingen die daar uit konden voortvloeien, werden niet wezenlijk ter discussie gesteld. Daarom deden de meeste mensen vergoelijkend als vader eens hard uithaalde naar zijn onwillige kroost. Daarom bleven na de oorlog traditionele directeuren (soms zelfs ex-beroepsmilitairen) in de gestichten aan het roer die zich niet echt geroepen voelden om haast te

³⁷ *Middelburgsche courant*, 26 januari 1901.

³⁸ Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, *Het onderwijs in 1939*. Den Haag: Staatsuitgeverij, mei 1940, p. 431.

³⁹ Citaten ontleend aan: Bert Loonstra, 'Slaan en de Bijbel', *Theologisch logboek*: <http://www.bertloonstra.nl/logboek/slaan-en-de-bijbel/> 25 september 2009.

maken met het doorvoeren van moderne pedagogische inzichten. Daarom werden machtswellustige praktijken door de vingers gezien en goedgepraat door ze toe te schrijven aan het gedrag van de jongeren. Wie niet luisteren wil moet voelen – ach, het hoorde er nu eenmaal bij. Niemand voorzag dat om een respectvolle en wederkerige pedagogische verhouding aan te gaan de vanzelfsprekende macht van ‘de vaders’, die zich op vele niveaus van de samenleving weerspiegelde en onaantastbaar leek, dat die macht gebroken moest worden. Precies in die lacune voorzagen de jaren zestig.

‘Ouderen zijn bang van ons, tieners’

Er gebeurt veel in de jaren zestig en zeventig. Tal van ontwikkelingen spannen samen en banen zich een weg naar buiten, naar het publieke toneel. Het onderhuidse Nederland, waar Righthart op wijst, dringt, duwt, dendert naar de oppervlakte. Wat verstopt is, komt in zicht. Voor de mensen die in Nederland de dienst uitmaken komt de uitbarsting als een complete verrassing. Ze weten niet hoe ze het hebben. Ze worden openlijk getart, belachelijk gemaakt, zetten de beproefde middelen in (publieke afkeer, politieoptreden), maar alles wat ze doen krijgt een averechtse werking. Het ontzag lijkt in een paar jaar te verdampen.

De vlam slaat midden jaren zestig in de pan als in Amsterdam een klein groepje twintigers tot hun eigen verbazing wekelijks de krant haalt en zelfs de aandacht weet te trekken van buitenlandse media. Ze noemen zich Provo’s. Ze delen *Provokaatsies* uit, stencils met opruiende taal over de politie en het koningshuis, en ze voeren ludieke acties die nog niet eerder in Nederland zijn vertoond. Ze maken blaadjes waarin de spot gedreven wordt met het Hoogste Gezag (Koningshuis) en waarin de oudere ‘spruitjesetende’ generatie als ‘klootjesvolk’ te kijk wordt gezet.

Deze lacherige opstandigheid breidde zich vanaf die hete zomer van 1965 snel uit. Jongeren voerden op tal van pleinen in het land een ware beeldenstorm uit. In Utrecht richtten jongeren hun aandacht op het fonteinbeeldje *De Ambtenaar* achter

het stadhuis, in Heerlen verzamelden ze zich bij *de Zuil van Coriovallum*, in Kerkrade dansten ze rond *D'r Joep* op de markt.⁴⁰ Vanaf september 1965 verscheen bovendien *Hitweek*, een jongerentijdschrift dat zich de spreekbuis noemde van ‘beat, lang haar en underground’. De redacteurs Willem de Ridder en Peter Muller schreven in het eerste nummer: ‘We zijn van mening dat de ouderen bang van ons, tieners, zijn. Er is angst voor de vasthoudendheid en het razendsnelle improvisatievermogen waarmee wij de dingen aanpakken. De jaren, nee: eeuwenlang volgehouden onderschatting van de jeugd is met het verschijnen van *Hitweek* tot een absolute stop gekomen.’

Democratiseringsbeweging op alle terreinen

De autoriteiten voelden zich zo in het nauw gedreven dat ze de opstand met harde hand de kop in probeerden te drukken. Demonstranten werden gearresteerd als ze krenten uitdeelden of een bevriend staatshoofd beledigden. Elke actie van het gezag leverde de opstandige jongeren het bewijs van hun gelijk. Harry Mulisch, die in *Bericht aan de rattenkoning* verslag deed van deze explosieve chemische reactie tussen ludieke jongeren en vertwijfeld gezag, constateerde vol leedvermaak dat ‘het hart van iedere chemicus sneller begon te kloppen toen hij zag dat bovendien de politie systematisch olie op het vuur begon te gieten’. De ‘regenten’ stredden overal in het land een verloren strijd.⁴¹

⁴⁰ Jos van der Lans, ‘Grootmeesters van de ontregeling’, in: *De Groene Amsterdammer*, 4 juni 2015, jrg. 139, nr. 23, pp. 34-39. <http://www.josvdlans.nl/publicaties/2015-06-Groene-Adammer-Erfenis-van-provo.pdf>

⁴¹ Harry Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1966, p.10.

Het zijn niet alleen jongeren die tegen het traditionele gezag, in een woord te kijk gezag als het regentendom, in opstand komen. Ook andere groepen 'ondergeschikten' komen in beweging. In 1967 schreef Joke Kool-Smit een grimmig essay in *De Gids* onder de titel 'Het onbehagen bij de vrouw', waarin ze de vloer aanveegt met de in de jaren vijftig zo bewierookte romantische voorstelling over het huisvrouwenbestaan als 'vak' en 'roeping'. Aan het huishouden was volgens haar geen enkele eer te behalen, laat staan dat er een identiteit of status aan ontleend kon worden. Deze tekst vormde het startschot voor wat als de tweede feministische golf de geschiedenisboeken in zou gaan, een collectieve poging van vrouwen om aan het lot van 'huisvrouw' te ontsnappen. Provocerende Dolle Mina's, actievoerende leden van organisaties als Man Vrouw Maatschappij, maar ook organisaties als de NVSH, waarin gepleit werd voor een andere, vrijere seksuele moraal, mogelijk gemaakt door de verspreiding van De Pil, brachten het beeld van het gezin, met vader die op zondag het vlees aansnijdt, met moeder gedienschtig aan het aanrecht en met kinderen die met twee woorden spreken, definitief aan het wankelen.

De jaren zestig werkten als een olievlek. De opstand tegen het regentendom verspreidde zich als een opstand tegen nagenoeg alle autoriteiten. Of het nu huurders waren, bewoners van stadsvernieuwingsgebieden, patiënten in een psychiatrische inrichting, studenten op universiteiten en hogescholen, dienstplichtige militairen, vrijwel geen maatschappelijk terrein bleef gevrijwaard van een beweging waarin patiënten, werknemers, bewoners, scholieren of studenten zeggenschap eiste. Het is een emancipatie- en democratiseringsbeweging van de oude onderdanen van het *ancient regime*, het regentendom, met als grootste gemene deler het antiautoritaire karakter.

Het gezag tooit zich in spijkerbroek

Na de eerste overrompeling weten de gezagsdragers zich overigens snel aan te passen. James Kennedy beschrijft in zijn boek *Nieuw Babylon* hoe

de autoriteiten wonderbaarlijk snel beginnen mee te bewegen met de nieuwe inzichten. Politici wisselen nette pakken in voor corduroy jasjes, de haren groeien mee met de beweging, het gezag tooit zich in een spijkerbroek. Juist in deze opmerkelijke meegaandheid verschilt Nederland wezenlijk van andere Europese landen waar vergelijkbare ontwikkelingen optraden, maar waar de autoriteiten zich vooral schrap zetten. De Nederlandse politieke cultuur was door haar consensuskarakter vooral toegerust op het vermijden van conflicten. Echte vernieuwing delfde in die praktijk vrijwel altijd het onderspit, zoals Mulock Houwer en de zijnen bij voortduring hadden ondervonden. Pas toen het huis op instorten stond, hoefden de regenten er niet lang over na te denken en kozen ze snel eieren voor hun geld. James Kennedy zegt daarover: 'Waar in Nederland wel verschilde van andere landen, dat is de afkeer van de Nederlandse autoriteiten voor conflicten en geweld, gekoppeld aan de overtuiging dat het beter is de onvermijdelijke stroom 'moderne' ontwikkelingen te kanaliseren dan die te stuiten. Deze zienswijze werd niet alleen gedeeld door de 'progressieve' leiders, maar evenzeer door de 'conservatieve'. Er was noch heldenmoed, noch tragiek in het spel; de Nederlandse autoriteiten misten niet alleen de mogelijkheid, maar vooral ook het inzicht en de wil om weerstand te bieden aan dezelfde ontwikkelingen waartegen hun collega's in andere landen zich wel zouden verzetten.'⁴²

De geweldwaardigheid verschuift

Natuurlijk verdwijnen gezagsbetrekkingen niet; ze krijgen alleen een andere inhoud. Zelfs de politie komt na de wekelijkse veldslagen rondom het Amsterdamse Lieverdje in de hete zomer van 1965 tot bezinning dat het niet erg zinvol is om bij elke happening de lange lat te trekken en arrestaties te verrichten. Er treedt, zo hebben verschillende politieonderzoekers achteraf geconcludeerd, een

⁴² James Kennedy, *Nieuwe Babylon in aanbouw*, 1995, p. 21. http://www.dbnl.org/tekst/kennoo2nieuo1_01/kennoo2nieuo1_01.pdf.

opmerkelijke verandering op, die symbool staat voor wat er in de hele samenleving verandert.

Het oude politieoptreden was tamelijk simpel. De politie bewaakt de orde. Dus als zich een verstoring voordoet dan wordt het corps geacht de orde te handhaven. Dat doen ze door in eerste instantie te waarschuwen. Als dat tot blijvende ongehoorzaamheid leidt, dan wordt er bedreigd met geweld en zo nodig ook toegepast door met geheven sabel en gummiknuppel op te treden. Mocht het zo zijn dat burgers tegengeweld gebruiken (stokken, stenen, vuurwerk) dan heeft de politie het recht om daar in geweld overheen te gaan: vuurwapens, tanks.

Maar na 1965 treden er, volgens de socioloog Van Reenen, in de geweldstoepassing van de Nederlandse politie ingrijpende veranderingen op. Hij munt daar een mooi begrip voor: de geweldswaardigheid. Waar men vroeger geagiteerd de knuppel voor trok (het uitdelen van krenten op de dam), laat de politie nu lopen. Het is het geweld niet waard. Men gaat slimmer en doordachter reageren. De politie probeert preventief te handelen en baldadige groepsvorming slim te voorkomen. Men wil het gezag niet koste wat kost handhaven, maar men wil het gedrag van de groep beheersen. De politie heeft niet langer één strategie, maar gaat haar handelingsrepertoire variëren en uitbreiden. Niet omdat ze tegen het toepassen van geweld zou zijn, maar omdat de politieautoriteiten heel goed door hebben dat de toepassing van geweld door de overheid van een volslagen vanzelfsprekend mechanisme een riskant middel was geworden. De publieke opinie kon zich er, opgejaagd door de media, zomaar tegen keren.⁴³

Dus nodigde de Amsterdamse politie na maandenlange charges de stom verbaasde provo-leiders uit voor een gesprek. Een methode die al snel overal gevolgd wordt waar jongeren in opstand komen, huizen kraken, universiteitsgebouwen bezetten of anderszins blijk geven van hun ongenoegen. In tal van gemeenten wordt de portemonnee getrokken voor het oprichten van open jongerencentra, waar de jeugd zich te buiten kan gaan aan experimenten. Ook de alternatieve jeugdhulpverlening, zoals de JAC's (Jongeren Advies Centra, die vanaf 1970 ontstaan) waar men zeer kritisch is over de jeugd-inrichtingen en de werkwijze van de Kinderbescherming, kan in veel steden op stevige subsidies van gemeenten rekenen.

Overal wordt een vergelijkbare democratiseringsbeweging zichtbaar en gehonoreerd. Er komt medezeggenschap op de universiteiten, er volgt een wet op de ondernemingsraden, medewerkers krijgen inspraak bij benoemingen van hun collega's; het gezag vindt zich op alle terreinen opnieuw uit. De snelle groei van de publieke sector, de toestroom van een grote groep jongeren uit de naoorlogse generatie die in het hoger onderwijs kennis had gemaakt met de inzichten van de menswetenschappen, maken deze zoektocht gemakkelijker. De babyboomgeneratie, zoals ze later in de geschiedenisboeken geboekstaafd zou worden, kan de nieuwe omgangsvormen zelf in praktijk brengen. Ze worden de uitvoerders van hun eigen programma.

Harde confrontaties in de huiskamer

Dat proces voltrok zich niet zonder verzet, weerstand, doorgeschoten (links) radicalisme en onredelijkheid. Niet overal grijpt de geest van democratisering even voortvarend om zich heen. Niet iedereen weet zo snel van repertoire te veranderen als politici of de politie. In grote delen van het land weten oude traditionele verhoudingen zich te handhaven. Zo raakt de aanduiding *biblebelt* in zwang, als een Randstedelijke typering van de landstrook die in de ogen van de nieuwe babyboom-elites als achtergebleven gebied beschouwd kan worden.

⁴³ P. van Reenen, *Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie*. Dissertatie. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1979. De weergave in de tekst is ontleend aan: A. Hoogerwerf, *Geweld in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 1996, p.14.

De confrontatie tussen het oude gezag en de nieuwe vrijheid speelt zich het meest ingrijpend af in de huiskamers, die het decor worden van woedende woordenwisselingen en slaande deuren. Te harde muziek, te lange haren, te late tijdstippen van thuiskomst, drugsgebruik, de vrijgevochten seksuele moraal, het samenwonen – het leverde binnenskamers oorlogstaferelen op. Niet overal op hetzelfde moment, de ene ouder was inschikkelijk dan de andere, maar de oplopende spanningen splijten menig gezin, zelfs die waar de vaders zich buitenshuis als progressief doen gelden.

De latere politieonderzoeker Jurjen Rood mocht dat aan de lijve ervaren toen hij zich in de jaren zestig als scholier liet inspireren door de antiautoritaire literatuur en idem dito beweging en daarbij in de persoonlijke levenssfeer recht tegenover zijn verder behoorlijk ruimdenkende vader kwam te staan: ‘Streng vaderlijke autoriteit waar je ontzag voor diende te hebben was ook in de opstandige jaren zestig en ook in Amsterdam-Zuid geen uitzondering, maar gewoon regel. Als je dat ontzag niet had, dreigde er meestal straf, dat wil zeggen: lichamelijke straf. Ik weet niet of mijn mede-activisten thuis geslagen werden, daar hadden we het nooit over. Ik werd dat wel. Niet vaak, maar vaak genoeg om mijn vader uitsluitend te zien als een figuur om bang voor te zijn.’⁴⁴

Modern gezag moet een verhaal hebben

Het geeft aan dat ouders, en misschien vooral de vaders, hun posities niet zonder meer prijsgaven. Er werd om gevochten, door voorhoedes van een nieuwe generatie jongeren en door doorgaans goed opgeleide vrouwen die het patriarchale machtsvertoon tot in de intieme sfeer van de seksualiteit ter discussie stelden door het persoonlijke tot politiek te verklaren. Daarmee verdwenen vormen van machtsvertoon natuurlijk niet. Ze zijn er tot op de dag van vandaag. Maar in feite gebeurde in de huiskamers hetzelfde als binnen het politieapparaat. Oude machtsmiddelen verloren hun vanzelf-

sprekendheid en legitimiteit. De geweldwaardigheid van veel voorvallen was voorbij haar houdbaarheidsdatum gekomen. Sloeg menig vader in de jaren vijftig bij tegenspraak en opstandigheid met de vuist op tafel (en zo nodig ook op lichaamsdelen) waarmee de zaak gedaan was. Klaar! ‘Omdat IK het zeg!’ In de jaren zeventig voelde datzelfde gedrag toch eerder als een zwaktebod. Het was eerder een vorm van machteloosheid geworden dan van gezagsuitoefening.

Een gezagdrager moest een verhaal hebben, moest zich kunnen verantwoorden. Die nieuwe gezagsmodus maakte de verhoudingen horizontaler. Informeler ook. De aanspreekvorm U (met hoofdletter) verdween, tutoyeren en het elkaar aanspreken op voornamen werd gewoon. In de jaren zeventig maakte de politie reclame voor zichzelf met de leuze: De politie is je beste kameraad. Dat iemand dat zou kunnen verzinnen zou een kwart eeuw eerder enorm op de lachspieren hebben gewerkt.

Van formalisering naar informalisering

Er zijn veel sociologische begrippen op deze omwenteling geplakt. De meest bekende is die van de socioloog Abraham de Swaan die sprak van een overgang van een ‘bevelshuishouden’ naar een ‘onderhandelingshuishouden’.⁴⁵ Cas Wouters beschreef de verschuiving als een verandering van ‘formalisering’ naar ‘informalisering’, een proces waarin formele omgangsvormen met de daarbij horende rituelen en etiquettes, vervangen worden door informele, meer persoonlijke ingekleurde omgangsvormen.⁴⁶ Weer anderen zien in de omslag die de jaren zestig brachten een verandering van een meer collectief georiënteerde samenleving naar een samenleving waarin niet de buurt, het

⁴⁵ Abraham de Swaan, ‘Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding’, in: De Gids, 1979, oratie 28 mei 1979.

⁴⁶ Cas Wouters, *Informalisering. Veranderingen in de omgangsvormen sinds 1930, in het bijzonder in Nederland*. proefschrift, 1990. Zie ook: http://www.dbnl.org/tekst/woutoz0minno1_01/colofon.php.

⁴⁴ Jurriën Rood, *Wat is er mis met het gezag?* Rotterdam: Lemniscaat, 2013, pp. 101-102.

gezin, de kerk, de vereniging levens van mensen bepalen, maar waarin mensen meer op zichzelf komen te staan, los komen van verplichtende sociale verbanden en hun leven als individu vormgeven. In deze benadering geven de jaren zestig/zeventig de stoot tot een omvattend proces van individualisering.

Hoe je het verder ook aanduidt, feit is dat de nieuwe verhoudingen minder hiërarchisch van aard zijn, en meer gegrondvest worden op een horizontale ordening, waarin gezagsdragers (niet langer baas of hoofd maar aangeduid als coördinator of leidinggevende) in gesprek moeten en hun voormalige ondergeschikten op voet van heid tegemoet moeten treden. Wat overigens niet wil zeggen dat er geen machtsverschillen en ongelijkheden meer zijn. Integendeel, het wordt, zoals zal blijken, alleen een stuk ingewikkelder (en vooral ook tijdrovender) om daar mee om te gaan.

Lof der onaangepastheid

De ingrijpende culturele veranderingen van de jaren zestig luiden ook het einde in van het paternalisme in de hulpverlening dat zich vooral richt op de zogenaamde onmaatschappelijke of asociale gezinnen. Ook die omwenteling kondigde zich onderhuids in de jaren vijftig al aan. De jonge socioloog Herman Milikowski formuleert als een van de eersten daarop een scherpe kritiek in zijn proefschrift *Sociale aanpassing, niet-aanpassing en onmaatschappelijkheid*, dat in 1961 verschijnt. Hij baseert zich op veldonderzoek in Leidse volksbuurten, op basis waarvan hij zich kritisch uitlaat over de praktische en sociologische houdbaarheid van het begrip onmaatschappelijkheid.

Zijn proefschrift werd aanvankelijk door zijn sociologische vakbroeders weggehoond. In recensies meldden ze dat ze niet zonder lachen zijn proefschrift hadden gelezen, zo ridicuul vonden ze het. Maar toen de jaren zestig echt op streek kwamen, verging het lachen hen snel. In 1967 werd het proefschrift opnieuw uitgebracht met een titel die precies in het nieuwe tijdsgewricht paste: *Lof der*

onaangepastheid. Het boek beleefde vele herdrukken en was jarenlang verplichte literatuur op sociale academies en universiteiten. Milikowski verzette zich tegen de opgedrongen aanpassing van de 'onderlaag' door de 'bovenlaag' van de samenleving, alsof deze laatste het patent zou hebben op de 'juiste levenswijze'. Ware emancipatie was in zijn ogen totaal iets anders: mensen moesten zich ontwikkelen vanuit hun eigen kracht, hun eigen cultuur. Sterker, misschien was onaangepastheid wel een betere uitgangspositie om wat van het leven te maken dan het afgedwongen aanpassen!⁴⁷

Zijn boodschap klinkt als een verlate echo van het verhaal waarmee de Zweedse feministe Ellen Key in het begin van de eeuw naar aanleiding van haar boek *De eeuw van het kind* in ons land op tournee was geweest en volle zalen had getrokken. In feite volgen ze namelijk dezelfde redenering. Zoals Milikowski ervoor pleitte dat mensen aan de onderkant van de samenleving recht hadden op hun eigen leven, zo pleitte Key ervoor om het kind als kunstenaar te zien, als uniek verschijnsel, dat zijn natuurlijke gang moet gaan. Weg met de dwang tot aanpassen. Geef mensen hun vrijheid, geef ze ruimte om het leven op hun eigen wijze te vorm te geven.

Antiautoritair opvoeden

Eind jaren zestig werd die gedachte tot *in absurdum* in de praktijk gebracht toen jonge ouders elke vorm van autoriteit uit de opvoeding wilden verbannen. Zij organiseerden antiautoritaire crèches, daardoor geïnspireerd door de documentaire *Erziehung zum Ungehorsam* (Opvoeding tot ongehoorzaamheid), die de VARA in 1969 uitzond. In West-Berlijn waren radicale studenten AA-Kinderläden begonnen: collectieve crèches waar kinderen Anti-Autoritair (AA) werden opgevoed door hen zo min mogelijk te beperken in hun wensen en driften. In mei 1970 volgde in Nederland de eerste antiautoritaire kresj (ook de spelling moest er aan geloven) in Nijmegen.

⁴⁷ Herman Milikowski, *Lof der onaangepastheid. Een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*, Meppel: Boom, 1967.

Een jaar later waren er zo'n vijftien vergelijkbare crèches in en rond de universiteitssteden, waarvan de Prins Constantijn kresj in Amsterdam uitgroeide tot een van de meest spraakmakende.

Het betrof crèches waar zo'n tien tot twaalf kinderen werden opgevangen en waar de begeleiding in wisseldiensten door de ouders zelf werd verzorgd. De omgang met de kinderen moest, aldus een publicatie uit die dagen: 1. De 'fiksatie' van een kind op één ouderpaar tegengaan door het meerdere contactpersonen te bieden.
2. Verhinderen dat de gezagsafhankelijkheid van een kind zich in de karakterstructuur vastlegt.
3. Alle ruimte geven aan creativiteit, bijvoorbeeld in het ontdekken van lustaspecten van eigen en andermans lichaam. Tijdens wekelijkse bijeenkomsten namen de ouders de gang van zaken door en toetsten zij de praktijk aan de theorie.

Antiautoritair opvoeden bleek echter een uiterst lastige opgave. In sommige crèches werd het een totale puinhoop en kregen ouders grote (politieke) onenigheid. Regels en corrigerend optreden bleken uiteindelijk zelfs in een AA-kresj onvermijdelijk. Een flink aantal ging uiteindelijk aan discussies, meningsverschillen en ouderlijke onvrede ten onder, andere 'normaliseerden' en werden opgenomen in het snel groeiende 'reguliere' kinderopvangcircuit. Halverwege de jaren zeventig was het feest voorbij.⁴⁸

De vuile was van de kinderbescherming

Natuurlijk bereikte deze nieuwe tijdgeest ook de jeugdzorg. Rondom 1970 faciliteerden veel grotere gemeenten ruimhartig de opkomst van de alternatieve jeugdhulpverlening door de financiering van Jongeren Advies Centra (JAC), waar jongeren terecht konden die van huis waren weggelopen, problemen op school hadden, ontsnapt waren uit jeugdinstellingen of heropvoedingsgestichten of die ongewenst zwanger waren geworden. Deze 'Alternatieve

Hulpverlening' werd aanvankelijk vooral gerund door kritische welzijnswerkers, studenten van sociale academies en de universiteiten (vooral uit de menswetenschappen).

Zij hadden forse kritiek op de 'autoritaire' traditionele hulpverlening, die vooral gericht zou zijn op 'disciplineren' van jongeren en bovendien veel te bureaucratisch werkte. Er was ook scherpe kritiek op de 'betuttelende blik' op de nieuwe wegen die jongeren insloegen (experimenteren met drugs, seks en woongroepen). De verhoudingen werden op scherp gezet, omdat nogal wat jongeren uit de reguliere (jeugd)hulpverlening aansluiting zochten bij de Alternatieve Hulpverlening, waar ze veelal met open armen werden ontvangen. Daar kwam nog eens bij dat jongeren met problemen door het ontstaan van de JAC's niet meer vanzelfsprekend bij de klassieke jeugdhulpverlening terecht kwamen. Er was immers een alternatief.

Voor het eerst in de geschiedenis kwam er ook verzet in de Kinderbescherming zelf. Zeker, in het verleden was er door Mulock Houwer en de zijnen ook kritiek geuit, maar dat was altijd keurig netjes en beleefd gedaan. Zij probeerden te overtuigen, maar zochten – naar goed Nederlands gebruik - nooit het conflict of de confrontatie. Maar nu stonden er ineens kritische kinderbeschermers op die vanaf de werkvloer berichtten over hoe beroerd de gang van zaken was. De actiegroep noemde zich Roze Pamflet, zo genoemd naar de roze stencils waarmee ze de gang van zaken ter discussie stelden. Zij beweerden dat er negentiende-eeuwse toestanden heersten in de tehuizen en inrichtingen en dat de Kinderbescherming tekort schoot in haar opdracht: 'Op het moment,' aldus de actiegroep, 'dat de gemeenschap de verantwoordelijkheid voor opvoeding en verzorging uit handen neemt van de ouders, neemt die gemeenschap daarmee de verplichting op zich deze kinderen een passende opvoeding en verzorging te geven. Maar gemeenschap en overheid blijven hier in gebreke.'⁴⁹

⁴⁸ Canon zorg voor de jeugd: 1969 Op zoek naar modern ouderschap. Democratisering van de opvoeding. http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=17&canon_id=308.

⁴⁹ Het Vrije Volk, 27 februari 1970.

Belangenvereniging Minderjarigen

Voor het eerst wordt de vuile was buiten gehangen door mensen die er dagelijks mee te maken hebben. Er was geld te weinig, de leiding was autoritair, de Kinderbescherming hoorde niet langer bij het ministerie van Justitie, maar hoorde ondergebracht te worden bij het ministerie van Welzijn, want 'in de gevangenis houdt het opvoeden op'. Ook de jongeren zelf komen in beweging. Begin 1971 richten een aantal ex-pupillen de Belangenvereniging Minderjarigen (BM) op. De BM stelt zich op als een vakbond voor kinderen die afhankelijk zijn van de kindbescherming, en dan vooral die kinderen die in de vele tehuizen vertoeven. Zij eisen inspraak, totale openheid in instellingen, betere materiële voorzieningen voor de kinderen. Ze willen het recht om in de instellingen contact te mogen leggen met de kinderen.

De BM-activisten demonstreren herhaaldelijk, bezetten het kantoor van de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming, eisen een plek aan tafel op in nationale werkgroepen en commissies die zich over de toekomst van de kindbescherming buigen. BM groeit in de jaren zeventig uit tot een hechte actiegroep waar zich ongeveer zo'n 250 jongeren bij aansluiten. Pal na hun oprichting brengen ze als eerste aanklacht achttien verhalen naar buiten van jongeren die veel langer dan de wet toestaat in eenzame opsluiting worden geïsoleerd. De wet staat maximaal vier dagen toe, in de inrichtingspraktijk kan het rustig drie weken worden volgehouden.

Willekeur is troef, aldus de Belangenvereniging: 'De aanleiding voor de eenzame opsluiting van de kinderen, die gemiddeld vijftien jaar oud waren, was in twaalf gevallen dat zij waren weggelopen. Andere aanleidingen (...): agressief gedrag, weigeren de rol van een toneelstukje te leren, LSD-gebruik, leidsters voor de gek houden, in bed praten en na het eten nog naar buiten gaan. De inrichtingen motiveerden de opsluiting volgens de kinderen met de volgende argumenten: „om je reacties te observeren, om tot rust te komen, om

na te denken over wat je gedaan hebt, overtreding van de regels, om een voorbeeld te stellen, om een einde te maken aan die aanstellerij en die aandachtstrekkerij van je."⁵⁰

Een herhaling van wat in het verleden al zo vaak gezegd is

Het beeld dat uit deze kritiek op de Kinderbescherming oprijst, is voor buitenstaanders schokkend. Het lijkt ook alsof het nu pas tot de buitenwereld doordringt. Maar in feite is het een herhaling van wat er in het verleden al veel vaker is geconstateerd – hooguit zijn de gekozen woorden wat radicaler. Er heerst een grote versnippering aan instellingen; er is een gebrek aan controle op de kwaliteit, er ontbreken pedagogische plannen; kinderen worden geplaatst in inrichtingen waar toevallig ruimte is, niet waar zij de meest geëigende behandeling krijgen; het personeel is nog steeds een ratjetoe, en onvoldoende gekwalificeerd; de organisatiestructuur is ouderwets regentesk en behoudzuchtig; lastige kinderen worden van het ene naar het andere huis gestuurd, waar hen steeds weer een andere aanpak wacht.

Het is een refrein. De toestand die de roze pamfletten en BM aan de kaak stellen heeft veel overeenkomsten met de situatie die Mulock Houwer al voor de oorlog met 'ontstellend diletantisme' karakteriseerde of waarover de commissie-Koekenbakker in 1952 rapporteerde. Natuurlijk, is er sinds de Tweede Wereldoorlog veel veranderd. Er gaat meer geld naar de Kinderbescherming, maar de professionalisering, de kwaliteit van de behandeling en de organisatorische structuur lijken in een soort *surplace* te zijn beland. De residentiële jeugdzorg is in de krachtige dynamiek die de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog heeft aangenomen een ondergeschoven kindje gebleven. Er gaapt een kloof tussen de theorievorming en het academisch onderzoek en de dagelijkse praktijk in de leefgroepen van de inrichtingen. Het is een sector die slecht betaald wordt, het is geen onderwerp waarmee politici

⁵⁰ Leeuwarder Courant, 21 mei 1971.

furore maken. Het is – zo rondom 1970 - een tak van hulpverlening die meer met het verleden heeft dan zich op de toekomst oriënteert.

Opnieuw Mulock Houwer

Maar vanaf het begin van de jaren zeventig begint de Kinderbescherming te bewegen. Het behoeft geen verbazing dat Daan Mulock Houwer, inmiddels gepensioneerd nadat hij de laatste jaren van zijn loopbaan aan de Universiteit van Amsterdam verbonden was geweest, zich opnieuw aan het front meldt. Het zal zijn laatste interventie worden, maar wat erin naar voren wordt gebracht getuigt opnieuw van een vooruitziende blik. Het manifest heet ditmaal *Een nieuw plan voor de kindbescherming*. Het zeventig pagina's tellende boekwerkje verschijnt begin 1971 en is geschreven samen met de Rotterdamse hoogleraar Peter Hoefnagels, die als hoofdauteur fungeert, en de jonge socioloog Bram Peper.

De auteurs verzetten zich heftig tegen het langdurig schuiven met kinderen en rapporten tussen instanties. Eerst een maatschappelijk werker die een rapport schrijft en zich terugtrekt, dan de Raad van de Kinderbescherming die de zaak bekijkt en behandelt, vervolgens de Kinderrechter die een voogd toewijst, dan een maatschappelijk werker die gaat kijken welke gezinsvoogd er geschikt is, dan weer terug naar de Kinderrechter, en nieuw gesprek, en na bijna een jaar gaat de gezinsvoogd aan de slag, die als het een vrijwilliger is weer begeleid wordt door weer een andere hulpverlener. Als het probleem ondertussen escaleert dan kan het kind uit huis worden geplaatst naar een inrichting of pleeggezin dan komen er weer nieuwe maatschappelijk werkers in het geweer. Al met al duurt het lang, is het chaotisch, bureaucratisch-ondoorgroendelijk, wordt de privacy te grabbel gegooid en kunnen ouders en kinderen weinig anders dan ja-knikken, aldus Hoefnagels c.s.

Zij stellen een vergaande vereenvoudiging voor: maak één maatschappelijk werker verantwoordelijk, met een team van deskundigen (psychiater,

psycholoog, pedagoog, gezinssocioloog) om haar heen. Zij raadpleegt de deskundigen, die zo nodig zelf in actie komen, en gaat met het gezin aan de slag. De Kinderrechter wordt er zo lang mogelijk buiten gehouden, die is er alleen voor noodgevallen. Ouders hebben niet meer met de ene na de andere instantie te maken. De winst is enorm, aldus Hoefnagels: In het huidige systeem is een maatschappelijk werker belast met (de rapporten over) zestig gezinnen, in het nieuwe systeem gaat de maatschappelijk werker met twintig gezinnen aan de slag. Met minder frustratie, minder rapporten en meer hulp.⁵¹

Dit type kritiek van werkers, wetenschappers en pupillen vindt ook politiek weerklank. In april 1971 komt de regering met een discussienota die vergaande opschoning van het versnipperde veld belooft. De voogdijverenigingen worden samengevoegd tot een Raad voor de Kinderbescherming, per arrondissement komt een jeugdbeschermingsinstelling en uithuisplaatsing moet slechts na zorgvuldig onderzoek en zo dicht mogelijk bij het eigen milieu. In latere nota's wordt ook een reorganisatie van het versnipperde veld van inrichtingen en instellingen geregeld en komt er meer aandacht voor de rechten van jeugdigen. In 1982 wordt bijvoorbeeld bepaald dat de rechter een minderjarige boven de twaalf ook echt dient te horen alvorens een maatregel uit te spreken. Zo begint het veld eindelijk te bewegen.

Vereniging tegen kindermishandeling

De jaren zestig brachten niet alleen jongeren/kinderen en vrouwen in een andere positie, de roerige jaren deden niet alleen hiërarchische verhoudingen kantelen; ze brachten ook een andere kijk op wat er in gezinnen gebeurde. Het oordeel werd feller over een gegeven waar tot dan toe eigenlijk maar mondjesmaat publiek aandacht voor kwam: het mishandelen van kinderen.

⁵¹ Een korte samenvatting verscheen eerder in de AO-reeks: G.P. Hoefnagels, *Kinderbescherming*, AO- reeks, boekje 1325, 21 augustus 1970. Tevens: Leeuwarder Courant, 22 januari 1971.

Het Haagse gemeenteraadslid Bé Ras-Heekema had op basis van krantenberichten, ramingen en een extrapolatie van internationale onderzoeksgegevens berekend dat in Nederland jaarlijks zo'n 1200 gevallen van ernstige kindermishandeling voordeden. Tien procent daarvan had een dodelijke afloop en naar schatting vijftien procent van de kinderen die er het slachtoffer van zijn, zou als gevolg van de mishandeling ernstig hersenletsel oplopen. Zij nam in 1970 het initiatief tot een Vereniging tegen Kindermishandeling die zou moeten gaan functioneren 'als een soort „alarm-centrale” waaraan (vermoedelijke) gevallen van kindermishandeling kunnen worden gemeld en die deskundigen kan inschakelen om te proberen, de moeilijkheden in het desbetreffende gezin op te lossen.'⁵²

Bestuurslid van de Vereniging was mr. dr. B. L. F. Clemens-Schröner die in 1957 was gepromoveerd op een proefschrift over psychische kindermishandeling. Zij was één van de eersten die liet zien dat kindermishandeling een wijd verbreid verschijnsel was dat zich niet alleen voordeed in de vorm van fysiek geweld of onzedelijke handelingen, maar ook als niet-fysiek geweld, zoals verbaal geweld. Zij stelde voor om ook psychische mishandeling strafbaar te stellen.⁵³ De juriste had in haar proefschrift honderd gevallen omstandig beschreven en de daders geanalyseerd. Haar proefschrift maakte in academische kring indruk, maar in politieke kringen bleef haar boodschap zonder gevolgen. Meer aandacht kreeg het artikel *The Battered Child Syndrome* van de Amerikaanse kinderarts Henry Kempe in 1962, waarin overtuigend het verband werd aangetoond tussen fysieke letsels en kindermishandeling. Internationaal geldt dit artikel als eerste wereldwijde *wake-up call*. Toch reageerde Nederland traag. In Amerika werd binnen vijf jaar in alle staten de wetgeving verscherpt in de vorm van een meldplicht; in ons land gebeurde er eigenlijk niets. Precies dat was de

reden voor Bé Ras-Heekema om tot de oprichting van de Vereniging tegen Kindermishandeling over te gaan. Mede als gevolg van de activiteiten van de Vereniging startte de overheid in 1972 in Amsterdam, Rotterdam, Groningen en Arnhem een experiment met Bureaus Vertrouwensarts. Die ontwikkelden zich in de loop der jaren tot Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK), die een eerste contact bieden voor ieder die kindermishandeling vermoedt, maar niet precies kan beoordelen wat er echt aan de hand is en hoe er moet worden gehandeld.

Er wordt steeds meer onder kindermishandeling geschaard

De aandacht voor kindermishandeling versterkte de afwijzing van geweld - en omgekeerd - en dat dringt ook door in de gesprekken tussen ouder en medewerkers op de burelen van de Kinderbescherming. Waar voor kinderbeschermers hardhandig optreden (het slaan) van de ouders tot ver in de jaren zestig niet iets was om echt een punt van te maken, verandert dat in de jaren zeventig. Dat blijkt uit onderzoek van Mieke Komen die ruim tweehonderd kinderbeschermingdossiers uit de periode tussen 1960 en 1995 analyseerde.⁵⁴ In de helft van deze dossiers ging het gedurende de hele periode over fysiek geweld in de opvoedingssituatie. In de periode tot 1970 spraken ouders in hun contacten met de maatschappelijk werkers zonder veel terughoudendheid over het gebruik van fysiek geweld. Het slaan van hun kinderen vormde voor hen een vanzelfsprekende reactie op lastig en halsstarrig gedrag van hun kind(eren). Ze erkennen wel dat het wel eens uit de hand is gelopen, maar dat was niet de bedoeling. Zij zagen in het slaan zelf niet veel kwaad. Ook de rapporterende kinderbeschermers maakten daar weinig woorden aan vuil.

⁵² *Nederlands Dagblad*, 24 oktober 1970.

⁵³ B.L.P. Clemens Schröner, *Psychische kindermishandeling*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhof, 1957.

⁵⁴ M.M. Komen, *Gevaarlijke kinderen – kinderen in gevaar. De justitiële kinderscherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960-1995*. Amsterdam: SWP, 1999. Zie ook: <http://dare.uva.nl/document/2/108783>.

‘Dat begrip hangt’, zo legt Komen uit, ‘samen met onderscheid dat kinderbeschermers maken tussen een verdiend en een onverdiend pak slaag. Voor mishandelende ouders van kinderen die in hun ogen slaag verdiend hadden, konden zij alle begrip opbrengen. Het ging dan om meisjes die te veel met jongens omgingen en om jeugdigen die zich schuldig maakten aan diefstal. Mishandeling door ouders werd gezien als gevolg van onhandelbaar gedrag van het kind.’ Dat was de gangbare opvatting. Komen constateert dat als deze ouders van te voren hadden geweten dat hun gedrag strafbaar was, ze daar dan geen openhartigheid over hadden getoond en er in de gesprekken met de kinderbescherming over hadden gezwegen. Maar daar was kennelijk geen enkele reden toe. De lijfstraffen zelf werden hen niet aangerekend, hooguit het exces, die paar keren dat het uit de hand liep.

Deze openhartigheid verdwijnt in de dossiers van de jaren zeventig, evenals de vergoelijking door de rapporteurs. Nog maar in een paar dossiers is er sprake van openhartige, bekennende ouders. Het zijn nu vooral anderen die er melding van maken: burens, niet mishandelende echtgenotes, familieleden, beroepskrachten. Het is niet toevallig, aldus Komen, dat ‘in de dossiers in deze periode waarin de mishandelende ouders openlijk spraken over hun hardhandige opvoedingsmethoden, de daders van buitenlandse afkomst waren.’ Zij woonden nog niet zo lang in Nederland en kenden de werking van het kinderbeschermingssysteem en de strengere normen over het slaan van kinderen niet. Zij leefden nog met de vanzelfsprekendheden uit de periode die men in Nederland achter zich aan het laten was. ‘Zo liet de moeder van Christina, die in 1973, twee jaar voor de ondertoezichtstelling vanuit Suriname naar Nederland verhuisde, de riem en het gordijnrail waarmee ze haar dochter sloeg aan de raadsinspectrice zien. Het optreden van de justitiële kinderbescherming vond de moeder “onbehoorlijk en vrijpostig”, de veroordeling van haar manier van optreden “onfatsoenlijk” en de

ondertoezichtstelling en uithuisplaatsing van haar dochter “onjuist” en pas echt een straf voor haar kind.’⁵⁵

Wat de dossiers laten zien is niet dat kindermishandeling in de gevallen die bij de Raad komen minder vaak aan de orde is, maar wel dat het steeds minder wordt geaccepteerd. Het zet relaties op scherp, voor partners wordt het steeds vaker een reden om te willen scheiden. Maar ook kinderen ondergaan – zeker als ze ouder zijn – steeds minder vanzelfsprekend hun lot. Ze lopen weg of slaan zelfs terug. Er melden zich zelfs ouders bij de Kinderbescherming die zelf de angst uitspreken dat zij hun kinderen wat gaan aandoen. Komen stuitte op een dossier uit de jaren negentig waarin een moeder om een ondertoezichtstelling vroeg van haar zontje omdat de vader hem ‘te hard zou kietelen en knuffelen’ en af en toe vreselijk kwaad zou worden. De rechter wees dit verzoek af, maar het maakt wel duidelijk dat er steeds meer onder kindermishandeling werd geschaard en dat de verwijtbaarheid fors was toegenomen.

Het aantal uithuisplaatsingen vermindert met de helft

Het paradoxale is echter, zo concludeert Komen, dat daarmee het optreden van de kinderbeschermers niet in gelijke mate krachtadiger wordt. Terwijl er meer in aanmerking komt voor kindermishandeling, grijpen zij in de jaren zeventig en tachtig niet vaker en harder in. De taak van maatschappelijk werkers is in veel opzichten lastiger geworden. De betrokken ouders brachten het onderwerp zelf niet meer te sprake; ze ontkenen veelal alle beschuldigingen en toonden zich veel mondiger tegenover de Kinderbescherming dan dat in het verleden het geval was. Zoals alle autoriteiten was ook die van de Kinderbescherming in de roerige

⁵⁵ Mieke Komen, ‘Meer worden dan daden. Justitiële kinderbescherming en fysieke kindermishandeling in Nederland (1960-1995)’, in: Nelleke Bakker red.), e.a., *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2007, p. 131.

jaren zestig verbleekt. De deuren gingen niet meer uit ontzag open. Bemoeien was lastiger geworden, ouders claimden hun recht op privacy Kinderbeschermers die meenden te moeten ingrijpen moesten daarom steeds beter beslagen ten ijs komen.

Daar kwam bij dat er in de samenleving steeds negatiever werd gedacht over inrichtingen waar mensen werden 'weggestopt' en uit hun normale omgeving werden weggehaald. In de psychiatrie roerden zich de antipsychiaters die de hospitalisering van psychiatrische patiënten aan de kaak stelden. In 1971 publiceerde psychiater Jan Foudraïne *Wie is van hout...*, een bijtende kritiek op de starre praktijken van psychiaters in inrichtingen. Er gingen uiteindelijk 200.000 exemplaren van over de toonbank. In deze sfeer kwamen ook jeugdinstellingen in een kwaad daglicht te staan. Steeds meer critici verkondigden hardop dat het weghalen van kinderen uit hun natuurlijke gezinsomgeving – ook al was die niet optimaal op orde – op termijn ernstige negatieve gevolgen had voor hun sociale en emotionele ontwikkeling.

In dat veranderende klimaat werden ook kinderrechtvaardigers kritischer. Zij wezen inmenging in de opvoeding steeds vaker af op basis van opvattingen in de pedagogiek en ontwikkelingspsychologie over gehechtheid (de theorieën van de Britse psychiater Bowlby) en de loyaliteit van kinderen ten opzichte van hun ouders (het werk van de Hongaars-Amerikaanse therapeut Bözörményi-Nagy).⁵⁶ Dat maakte dat een gedwongen uithuisplaatsing meer en meer als een paardenmiddel werd beschouwd, waarbij alles in het werk moest worden gesteld om dat te voorkomen. Hulp in een vrijwillig kader zonder de band tussen ouder en kind te verbreken kreeg de allergrootste prioriteit. Daarmee won ook de pleegzorg aan belang. Terwijl het aantal plaatsingen in inrichtingen sterk begon af te nemen, steeg het aantal opnames in pleeggezinnen. De kritiek op de onnatuurlijke gang van zaken van de 'institutie' inrichting, raakte immers

niet aan het pleeggezin, dat als een veel warmere en dus natuurlijker vorm van opvang gold. In de jaren tachtig, toen de bezuinigingen om zich heen grepen, kwam daar nog een krachtig argument bij: pleegzorg was een stuk goedkoper. Deze voorkeur voor pleegzorg boven thuiszorg bracht ook een verdere professionalisering van de pleegzorg op gang. Pleegouders werden nauwkeuriger geselecteerd en voorbereid op wat hen te wachten stond; de begeleiding werd verbeterd, en ook de kinderen zelf kregen meer aandacht. De organisatie van de pleegzorg groeide daarmee uit tot een substantieel professioneel onderdeel van de jeugdzorg.

Deze stormachtige ontwikkelingen die vanuit de jaren zeventig de jeugdzorg in staat van beroering brachten, maakten het werk van de maatschappelijk werkers die voor de Raden van de Kinderbescherming een oordeel moesten vellen over ouders en kinderen er niet gemakkelijker op. Zij moesten manoeuvreren tussen twee uitersten: het beschermen van het kind tegen verwaarlozing en vaak fysiek geweld door de ouders (lijfsbehoud) of investeren in het verbeteren van de ouder-kindrelatie (gezinsbehoud).⁵⁷ Steeds vaker kozen ze voor hulpverlening aan het gezin, in plaats van plaatsing in een tehuis. Het aantal kinderbeschermingsmaatregelen door de rechter uitgesproken liep in de jaren zeventig dan ook opzienbarend terug. Tussen 1963 en 1983 vermindert het aantal uithuisplaatsingen met de helft, van ruim 16.000 naar iets minder dan 8500, ook het aantal jaarlijkse voogdijgevallen daalt in deze periode spectaculair: van ruim 18.000 naar een kleine 9.000.

⁵⁷ Herman Baartman, *Eigen kracht, daadkracht en de kracht van solidariteit*, Mulock Houwer-lezing 2013. <http://www.nji.nl/nl/Eigen-kracht,-daadkracht-en-de-kracht-van-solidariteit.pdf>.

⁵⁶ Dekker c.s., a.w., p. 39.

De gevolgen daarvan bleven niet uit. Begin jaren zeventig kwam een groeiend aantal en vooral de wat kleinere kindertehuizen in financiële moeilijkheden. Veel daarvan, en volgens de Belangenvereniging Minderjarigen vaak de kleinere 'gezellige' tehuizen, konden het hoofd niet langer boven water houden. Tussen 1968 en 1986 moesten meer dan 120 kindertehuizen hun deuren sluiten.⁵⁸ Eind jaren zeventig kondigde het kabinet-Van Agt daarbovenop een bezuiniging van zo'n negentig miljoen gulden af. Dat ging zelfs de kritische Belangenvereniging Minderjarigen te ver. Op 23 juni 1979 mobiliseerde de BM zo'n duizend in tehuizen wonende jongeren voor een anti-Bestek'81-demonstratie in Amsterdam tegen onder meer de bezuinigingen op de Kinderbescherming en de dreigende sluiting van een aantal tehuizen. Zij willen 'betere zorg' in plaats van 'afbraak' van zorg. Het was de grootste demonstratie van kinderbeschermingspupillen in de Nederlandse geschiedenis.

⁵⁸ Kagie, a.w., p.85

III De verandering die moeizaam haar weg vond - 1970-2010

Veel zaken waar Mulock Houwer voor heeft gepleit ziet hij op het einde van zijn leven (hij overlijdt in 1985) langzaam maar zeker realiteit worden. Er maakt zich een nieuw pedagogisch klimaat meester van de residentiële inrichtingen, die aanmerkelijk in aantal verminderen. Moderne inzichten bereiken de nog steeds vaak afgelegen terreinen van de gestichten, tehuizen en strafinrichtingen. Termen als internaten, gestichten en tuchtscholen worden in deze jaren bewust in de ban gedaan, omdat ze te zeer herinneren aan de regimes waar men juist afscheid van wil nemen.

Er meldt zich een nieuw vocabulaire. Er treden meer psychologen en orthopedagogen in dienst, die verantwoordelijk worden voor wat nu ook echt behandeling gaat heten. In het beleid gaat men spreken over residentiële en ambulante jeugdhulpverlening. Er worden pedagogische doelstellingen geformuleerd. De psychologen en orthopedagogen besteden meer aandacht aan individuele kinderen, overigens aanvankelijk zonder de groepsleiders daar nauw bij te betrekken. De professionalisering wordt langzaam maar zeker serieus genomen. De slaapzalen worden kleiner, de groepen kleinschaliger, jongeren krijgen meer privacy. Er sluiten veel oude inrichtingen, gedwongen door een teruglopend aantal uithuisgeplaatste kinderen. De strafregimes veranderen ook; in de jaren zeventig wordt de omgang met regels op veel plaatsen fors versoepeld, om in de daarop volgende jaren tachtig weer wat aangehaald te worden. Overtredingen van huisregels worden dan weer gesanctioneerd, maar niet volgens een vastliggende standaardprocedure, maar meer in overeenstemming met de situatie van de jongere.⁵⁹

Maar het is geen eenduidige vernieuwing. Sommige instituten lopen er in voorop, anderen blijven vasthouden aan strakke kaders en tonen zich wantrouwig tegen de softe aanpak van nieuwe welzijnsprofessionals. De verhalen van de pupillen uit deze periode zijn uiteenlopend, zo laat uitgebreid onderzoek van Dekker c.s. zien. 'Sommigen hebben ervaringen van discipline, orde en tucht die nauwelijks anders lijken dan die van de jaren vijftig, voor anderen gold echter dat ze werden aangevoerd om meer contact met de buitenwereld te leggen, dat ze beter werden voorbereid op het leven na het tehuis en dat ze meer initiatief mochten tonen.'⁶⁰ Veel is afhankelijk van de persoonlijke opvattingen van directies. Willen ze met de tijd mee, blijven ze van 'de oude stempel' of bekeren ze zich tot een 'nieuwe kordaatheid'?

De journalist Rudie Kagie schetst in zijn boek *De Kinderbeschermers*, dat in 1979 verschijnt, een beeld van een uit een lange winterslaap gerukte verwarde sector, waarin opstandige groepsleiders regelmatig de laan uitvliegen, Haagse ambtenaren benoemingen van kritische medewerkers dwarsbomen, directeuren van te voren de agenda willen weten van de opgerichte jongerenraad en waar de inrichtingen de grootste moeite hebben om op een serieuze manier met kinderen en hun ouders in gesprek te gaan. Het is een sector die moet veranderen, maar grote moeite heeft de gewoontes uit het verleden van zich af te schudden.

Inrichtingen zijn naar binnen en naar buiten gesloten

De in 1971 opgerichte Belangenvereniging Minderjarigen trekt vanwege aanhoudende misstanden en klachten van pupillen regelmatig aan de bel. De activisten bezetten gebouwen om

⁵⁹ J.J.H. Dekker, e.a., *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010*. Deelonderzoek 1, Commissie Samson, 2012, p. 184.

⁶⁰ J.J.H. Dekker, e.a., a.w., p. 430.

het gedrag van groepsleiders (zoals in Kinderterhuis Het Treekerbergje, Amersfoort 1976) of inhumane dwang- en regelregimes aan de kaak te stellen. Zo bezetten ze in augustus 1982 het observatiehuis Aaborg in Groningen, waar acht jongeren zijn opgesloten. Ze eisen dat de groepsleiding en de directie van Aaborg een overeenkomst aangaan waarin een aantal regels is vastgelegd. Namelijk: 'dat er niet geslagen wordt, dat er onder geen enkele voorwaarde eten en/of drinken aan de bewoners wordt geweigerd, dat de paviljoenbewoners zelf uitmaken naar welke tv-programma's ze kijken en dat iedere bewoner het recht krijgt rapporten in te zien die op hem betrekking hebben en eventueel van kritiek te voorzien.'⁶¹

Een paar jaar eerder, op 25 september 1979, had de BM een Zwartboek gepubliceerd waarin misstanden in zestien rijksjeugdinstellingen werden gedocumenteerd. De belangengroep was het praten beu. Steeds opnieuw stoten ze op halsstarrigheid van directies die wel een keer wilden praten maar geen fundamentele openheid wilden betrachten. Ze wilde dat er nu eindelijk iets echt geregeld zou worden, anders zouden ze 'tot harde acties overgaan'. Hun eisenpakket: toegang tot de inrichtingen, zodat er met jongeren gesproken kon worden; een wettelijke regeling van de rechtspositie van minderjarige bewoners van de Rijksinrichtingen; een volwaardig klachtrecht en niet een klachtrecht, zoals de regering had voorgesteld, dat aan allerhande voorwaarden en beperkingen was onderworpen.

De Belangenvereniging kreeg bijval van de Rotterdamse hoogleraar kinderrecht, prof. dr. G. P. Hoefnagels, die in 1971 met Daan Mulock Houwer en Bram Peper een *Nieuw plan voor de kinderbescherming* had gelanceerd. Hoefnagels kritiek loog er niet om. Hij hekelde de ongecontroleerde machtsuitoefening die nog steeds de kern van de cultuur uitmaakte: 'De inrichtingen zijn zowel naar binnen als naar buiten toe gesloten. De macht in de

inrichtingen is dan ook in dubbel opzicht geïsoleerd. Daar moet verandering in komen door het toelaten van de BM tot de inrichtingen. Natuurlijk zal het wel even wennen zijn voor Justitie en de directies van de inrichtingen, maar daar hebben ze nu al vijf jaar de tijd voor gehad. Het moet nu maar eens gebeuren.'⁶²

Martelingen en liefkozingen in Zetten

Vooraf in de inrichtingen waar kinderen geplaatst waren op basis van een maatregel van de Kinderrechter had men moeite om de nieuwe tijdsgeest tot zich te nemen. De leidinggevenden hadden met een problematische groep jongeren te maken, die gedwongen was opgenomen. Hun oude regimes waren gebaseerd op dwang en straf; de nieuwe tijdsgeest proclameerde vrijheid en rechten. Dat liet zich moeilijk rijmen. Veel van instellingen waren bereid om humanere omgangsvormen en modernere behandelingen te introduceren, maar aan het straf- en gezagssysteem mocht niet getornd worden.

Feitelijk trad er over de hele linie van de residentiële jeugdzorg een machtsverschuiving op van ouderwetse directies naar deskundige professionals, die ook vaker in leidinggevende posities terecht kwamen. Daarmee veranderde de aard van het regime: er kwam meer aandacht voor het persoonlijke, de 'pupillen' kregen meer vrijheden, de groepsdiscipline nam af. Tegelijkertijd bleven de meeste inrichtingen functioneren in de oude traditie van het particulier initiatief. Ze bleven bolwerken met een eigen bestuurlijke cultuur die voor een kritische toets vanuit de buitenwereld niet toegankelijk waren.

De inrichting in Zetten voor moeilijk opvoedbare meisjes is daar een treffend voorbeeld van. Daar dringen op vrijdag 31 mei 1974 enige tientallen actievoerders van het JAC en de BM het terrein op om demonstratief het hoofdgebouw te bezetten. Zij beschuldigen de inrichting van martelpraktijken, zoals het gebruik van isoleercellen, onrustbanden,

⁶¹ Leeuwarder courant, 30 augustus 1982.

⁶² De Telegraaf, 26 september 1974.

verdovende injecties en koude douches. Hoofd behandeling in Zetten is orthopedagoog W. ter Horst, tevens hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij toont zich – zoals een moderne gezagsdrager betaamt - uiterst welwillend en meldt dat hij best met deze jongeren wil discussiëren, maar 'niet als ze zich vijandig en wantrouwig tegen ons opstellen en bij voorbaat denken te weten dat voor ieder kind – ongeacht de oorzaken van zijn gedragsstoornis alleen vrijheid geven de juiste therapie is.'

In een uitgebreid interview in *De Telegraaf* legt hij uit dat er geen algemene regels zijn, maar dat je per kind moet bekijken hoe je het beste op agressief of onbeheerst gedrag kunt reageren. En natuurlijk weet Ter Horst dat dwang kan leiden tot machts-misbruik, maar juist in Zetten wordt daar goed opgelet. 'Daarom waren onze medewerkers ook zo vreselijk teleurgesteld over de beschuldigingen over martelingen, waarmee de bezetters kwamen aandragen. Kunt u zich voorstellen wat dat betekende voor de werkers die 24 uur per dag bezig zijn met de zorgen en verdriet van de meisjes en elke dag weer hun twijfels hebben. Doe ik het wel goed, schiet ik niet tekort.'

De beschuldigingen van de bezetters dat er meer meisjes dan in welke andere inrichting uit Zetten weglopen en er meer dwang is dan in welke inrichting dan ook, legt Ter Horst met klem naast zich neer. Weliswaar wordt de helft van de 120 meisjes met dwang behandeld, maar dat komt omdat andere inrichtingen geen raad weten met deze meisjes en hen juist naar Zetten sturen vanwege de 'leidende' of 'structurende' therapie die er wordt toegepast. Zetten is het 'afvoerputje van andere instellingen'. Daarom zoekt men in Zetten actief naar nieuwe mogelijkheden in de opvoeding van kinderen die moeilijk opvoedbaar heten. 'We proberen bijvoorbeeld soms wat we kunnen bereiken met liefkozingsen, een kind op schoot nemen e. d. of in andere gevallen door met een kind op zwerftocht te gaan en te kijken of zo n kind als het op ontdekking uit is in de natuur ook

zichzelf leert kennen. We kijken of het helpt als we een meisje op kamers laten wonen met begeleiding, of welke baantjes geschikt zijn voor deze kinderen. Kortom: we zitten echt niet stil, zoals de alternatieve groepen ons soms verwijten. We zoeken koortsachtig steeds weer naar nieuwe uitgangspunten, aanknopingspunten en mogelijkheden.'

Hoe ver dat zoeken kon gaan bewijzen de herinneringen van een toen 14-jarige pupil: '(...) er waren ook de individuele therapeutische sessies, waaronder PMT: psychomotorische therapie. J. moest zwemmen onder begeleiding van de therapeut. 'De gedachte daarvan was dat je door beweging bepaalde trauma's kon verwerken. Eerst gewoon baantjes op en neer. Tijdens latere sessies kwam de therapeut ook zelf het zwembad in. Hij betastte me overal, mijn borsten, tussen mijn benen. Soms drukte hij me in een soort houdgreep tegen zich aan en dan moest ik proberen mezelf los te maken. Dat hoorde volgens hem bij de therapie en zou bevrijdend werken. Het was afschuwelijk. Ik wist niet wat ik moest doen.'⁶³

Opmerkelijk is dat na de BM-acties niet de directeur van de inrichting hier de pers te woord staat, maar de orthopedagoog, ook nog eens een professor, die verantwoordelijk is voor de behandeling. Hier spreekt niet een ouderwetse bestuurlijke gezagsdrager, maar een nieuwe deskundige. Hij toont – conform de tijdgeest - alle begrip voor de actievoerders, maar begrijp hem goed: het is een moeilijke groep, we hebben het beste met de meisjes voor en we ontwikkelen nieuwe methoden. Hier spreekt een nieuwe autoriteit: het professionele gezag. En de boodschap luidt: wij doen ons uiterste best, vertrouw ons.

⁶³ De Volkskrant, 10 februari 2011, <http://www.volkskrant.nl/archief/misbruik-jeugdzorg-bleef-lang-verzwegen-ik-dacht-wat-heb-jij-me-verraden~a183321/>.

Professionele beschermlaag en onaantastbare beroepsgroepen

De actievoerders vertrouwen het echter niet. Ze brengen een Zwartboek uit over Zetten met daarin naast klachten over het overmatig gebruik van isoleermethoden ook verklaringen van meisjes die meldden door directeur/psychiater Finkensieper gedwongen te zijn zichzelf seksueel te bevredigen. Het wordt als laster terzijde geschoven.

Aanhoudende acties leidden in 1975 tot het instellen van de commissie-Dijkhuis, die echter geen concrete misstanden aan de kaak stelde of daar nauwgezet onderzoek naar deed. Het was in een tijd dat de normen over seksualiteit in de hele samenleving ongeremder werden. De commissie besteedde er dan ook geen serieuze aandacht aan. Directeur/psychiater Finkensieper kon op zijn post blijven. Wat de commissie wel vond was dat er in Zetten meer aandacht moest komen voor de 'professionalisering' van de medewerkers.

Het is aan de aanhoudende vastberadenheid van de actievoerders, die uiteindelijk het Steunpunt Zetten oprichten, te danken dat deze professionele beschermlaag wordt doorbroken en Finkensieper in 1990 wordt veroordeeld voor langdurig seksueel misbruik van aan hem toevertrouwde pupillen. Ondertussen heeft hij dan wel meer dan vijftien jaar zijn gang kunnen gaan, zonder dat collega-professionals zich geroepen voelen om de aanhoudende verhalen serieus te nemen en de alarmbel te luiden.

De oude wereld van de kinderbescherming werd, tot ergernis van zijn hervormers, sterk gedomineerd door wat je de onaantastbaarheid van het particuliere initiatief zou kunnen noemen. In het verzuilde Nederland, gekenmerkt door een diep ingesloten afkeer voor staatsinvloed, vormden tuchtcholen, strafinrichtingen, heropvoedingshuizen en internaten kleine koninkrijkes, met hun eigen regels om orde en gezag te handhaven. Controle vond er niet plaats, willekeur en machtsmisbruik werd niet in toom gehouden door algemene regels en vastgelegde rechten, nieuwe

moderne inzichten werden buiten de deur gehouden, niet in de laatste plaats omdat ze bedreigend waren voor de bestaande instellingscultuur.

In de nieuwe wereld van de residentiële jeugdzorg, waarin de moderne inzichten wel hun weg vinden, wordt de heerschappij van het veelal christelijke particulier initiatief vervangen door de macht van goed opgeleide professionals, die zich beroepen op wetenschappelijke kennis. Waar het oude particuliere initiatief wars was van alles wat riekte naar overheidsbemoeyenis met de opvoeding in de inrichtingen; zo verzetten de nieuwe machthebbers zich tegen de oprukkende reglementering van de zijde van de overheid. De nieuwe vijand heet bureaucratie. En zoals de oude instellingen van het particuliere initiatief een praktijk hadden ontwikkeld waar ze zich niet met elkaar bemoeiden, zo creëren de nieuwe professionele machthebbers hun eigen autonome koninkrijkes waarin ze hun professionele gang kunnen gaan. Daarbij gold de impliciete collegiale afspraak dat zij zich niet of zo weinig mogelijk in kritische zin met elkaar bemoeien, maar zich gezamenlijk teweêr stellen tegen de bureaucratistische inperking van hun professionele autonomie van de zijde van de overheid.

Complicerende factor is dat de behandelaars (psychologen/orthopedagogen/therapeuten) en de groepsleiders in de instellingen niet automatisch dezelfde taal spreken. Ze werken los van elkaar. Als het over behandeling gaat wordt groepsleiders vaak niets gevraagd. Rudie Kagie geeft het voorbeeld van een psycholoog die na een gesprek met een moeilijke jongen de order uitvaardigt dat de groepsleiders de jongen compleet moeten negeren. Er mag met hem geen gesprek gevoerd worden; de jongen krijgt zijn natje en zijn droogje en dat is het. De groepsleiders vinden dat onwerkbaar en begrijpen er bovendien niks van. Ze halen verhaal bij de psycholoog, die schakelt echter de directeur in die besluit dat groepsleiders de groep moeten leiden

en zich niet met de behandeling moeten bemoeien. Er is (deskundige) staf en er is personeel (groepsleiders), iedereen moet zijn rol weten.⁶⁴

De verhouding tussen behandelaars (psychologen, orthopedagogen) en groepsleiders blijft daardoor lang problematisch. De behandelaars richten zich in gesprekken op de individuele jongeren, de groepsleiders moesten dealen met de situaties in de groep, waar de spanningen vaak hoog op konden lopen. De vaak filosofisch getinte theorieën van orthopedagogen en psychologen die lange tijd weinig wilden weten van etiketten als 'probleemgedrag' of 'stoornis' (begrippen die vanuit het 'normaliserende denken' van de jaren zeventig onder verdenking waren komen te staan) leverden groepsleiders weinigen praktische handvaten op om spanningen in hun leefgroep te boven te komen. Zij stonden nogal eens met de handen in het haar en konden dan weinig anders dan met harde hand de orde herstellen.⁶⁵

Een cultuur van non-interventie

Omdat de meeste professionals in de jeugdzorg met goede intenties aan de slag gaan, vormen de vaak verwarrende omstandigheden die in de jaren zeventig ontstaan en waarin nieuwe professionele verhoudingen en werkvormen zich moeten zetten, niet overal een groot probleem. Sterker, het vervangen van de kazernecultuur door behandelingspraktijken van moderne professionals is zonder twijfel een kwalitatieve verbetering. Maar waar professionals geen besef hebben van hun machtspositie en grenzen van het betamelijke overschrijden, ontbreekt het aan corrigerend vermogen in hun omgeving om daar tegenwicht aan te bieden.

Professionele beroepsgroepen in de sfeer van de sociale hulpverlening worden ook niet opgevoed en opgeleid om kritisch te zijn over elkaar. Ze mijden onderlinge conflicten en koesteren hun professio-

nele autonomie. In de sfeer van beroepsorganisaties communiceren ze over hun vak en behartigen van hun belangen voor de buitenwereld, maar binnenskamers spreiden ze ten opzichte van hun beroepsgenoten niet echt een openhartig kritisch vermogen ten toon. Er ontwikkelt zich in vanuit de jaren zeventig en tachtig een professionele cultuur van non-interventie, die lang stand heeft gehouden. Beroepscodes, ethische normen, tuchtrecht – het zijn jarenlang onderwerpen geweest die men niet echt op de agenda stonden, laat staan dat ze richtinggevend waren voor het professionele handelen.

In die cultuur, die hij als directeur en eindverantwoordelijk behandelaar ook nog eens makkelijk in stand kon houden, heeft Finkensieper in Zetten jarenlang zijn gang kunnen gaan. Hij kreeg geen tegenspraak, hij dulde ook geen tegenspraak. Maar hem werd door collega's of bestuurders ook nauwelijks iets in de weg gelegd. In zo'n professionele cultuur, waar het klachtrecht van pupillen overbodig werd bevonden, zijn negatieve ervaringen en kritische opmerkingen van jongeren over hun behandeling ook gemakkelijk te diskwalificeren. Ze passen immers in het beeld van de jongeren. Ze maken deel uit van het probleemgedrag en getuigen (met dank aan Freud) van weerstand tegen de behandeling. Er is vermoedelijk geen andere professionele groep zo bekwaam in het *blaming the victim* als goed opgeleide therapeuten met veel psychologische bagage. 'Als het klimaat in een instelling niet deugt', zo concludeert Kagie nadat hij een grote reeks incidenten in zijn boek de revue heeft laten passeren, 'staan bestuur en directie een scala van wetenschappelijke bevindingen ter beschikking, waarmee zij hun pleidooi voor instandhouding kunnen onderbouwen.'⁶⁶

Zo maakt de nieuwe macht zich ongrijpbaar en valt het te begrijpen dat wantoestanden ook in de zich vernieuwende inrichtingsregimes lang onder de pet konden worden gehouden en meestal pas aan het licht kwamen als de buitenwacht zich ging roeren.

⁶⁴ Rudie Kagie, *De kinderbeschermers*, Bilthoven: Ambo, p. 61 e.v.

⁶⁵ Mondelinge mededeling Wim Slot, d.d. 8 februari 2016.

⁶⁶ Kagie, a.w., p. 90.

De zaak-Zetten was extreem, maar het rapport van de commissie-Samson heeft inmiddels geleerd dat machtsmisbruik minder uitzonderlijk was dan we lange tijd voor mogelijk hebben gehouden.

Terughoudendheid om in te grijpen

In 1993 trad de laatste grote structurele misstand naar buiten van een jeugdinternaat waarbij de rechter er aan te pas moest komen. Dat jaar stonden zeven medewerkers van De Dreef voor de rechtbank in Zutphen. De Dreef was een zeer intensief behandelings internaat (ZIB) in Wapenveld (Gelderland) waar jongeren geplaatst werden met een civielrechtelijke of strafrechtelijke maatregel. Er verbleven zo'n vijftig jongeren tussen 13 en 21 jaar en er waren ongeveer zestig (!) personeelsleden werkzaam. De zeven verdachten werden beschuldigd van systematische mishandeling van pupillen; een van hen, een medewerker die al vijftien jaar in dienst was, was in een eerder strafproces al tot drie jaar veroordeeld wegens ontucht.

Zes medewerkers hadden de mishandeling naar buiten gebracht (en waren onmiddellijk ontslagen). Twee van hen verklaarden voor de rechter dat er in De Dreef sprake was van een cultuur van structurele mishandeling: 'Wanneer je als groepsleider niet meedeed met het slaan, hoorde je er niet bij, dan was je te soft bezig.'⁶⁷ Een belangrijke rol werd daarbij gespeeld door de adjunct-directeur, een van de zeven beklagden, die er zo zijn eigen opvattingen op nahield. De rechter oordeelde dat hij jarenlang verantwoordelijk was geweest voor een klimaat 'waarin fysiek en soms extreem geweld tegen de pupillen een gewoonte werd' en veroordeelde hem tot acht weken gevangenisstraf, waarvan vier voorwaardelijk. Drie van zijn personeelsleden kregen voorwaardelijke straffen van vier tot acht weken, drie werden vrijgesproken.⁶⁸

Vlak voor de uitspraak van de rechter bleek dat al veel eerder bij het ministerie van Justitie bekend was dat het er hard aan toe ging op De Dreef. In antwoord op Kamervragen liet staatssecretaris Kosto weten dat hij daarvan al in 1990 op de hoogte was gesteld. Toch duurde het toen nog twee jaar voordat hij ook echt zijn bezorgdheid erover uitsprak richting bestuur. Volgens Kosto was het algemeen bekend dat het jeugdtehuis een 'directe, confronterende en volhardende behandelmethodiek' hanteerde, waarbij hij wel signalen kreeg dat de grens van het toelaatbare wel eens werd overtreden, maar dat hij niet wist dat het geweld een permanent karakter droeg.⁶⁹

Deze houding is tekenend voor de terughoudendheid die er begin jaren negentig nog bestond om in te grijpen in de autonomie van een instelling. De Dreef was altijd een zelfstandige inrichting geweest, en functioneerde nog volledig in de geest van het aloude particuliere initiatief. De instelling werd beheerd door de Wouter Laurens Slot stichting, genoemd naar de oprichter dominee Slot, die in 1936 in conflict was gekomen met de Rekkense inrichtingen en een eigen internaat was begonnen.⁷⁰ Aan die zelfstandigheid was sindsdien niet getornd. Dat was een van de redenen, zo constateerde een interim-manager die na de commotie het puin mocht ruimen, dat er in De Dreef een subcultuur was gegroeid waarin de instelling kon blijven volharden in behandelingsmethoden die 'duidelijk uit de tijd zijn'. Andere inzichten werden buiten de deur gehouden.

Het bestuur besloot op basis van het rapport van de interim de zelfstandigheid op te geven en zich aan te sluiten bij Rekkense stichtingen, waar De Dreef voor de oorlog ook uit voortgekomen was.

⁶⁷ De Telegraaf, 6 oktober 1993.

⁶⁸ De Telegraaf, 20 oktober 1993.

⁶⁹ De Telegraaf, 9 oktober 1993.

⁷⁰ Zie: 'De Rekkense inrichtingen 1913-2013', p. 10, <http://www.historischekringeibergen.nl/wp-content/uploads/2013/08/hfdartON75.pdf>.

Dit tot groot ongenoegen van het personeel.⁷¹ Eén leidinggevende, de adjunct-directeur pedagogische zaken, moest zelfs door het bestuur op non-actief worden gesteld en uiteindelijk worden ontslagen omdat hij vast bleef houden aan het belang van de pedagogische tik. Hij vond dat het mogelijk moest blijven om in bepaalde situaties dergelijke tikken uit te delen. Een overtuiging die hij vol hield, zelfs toen het hem zijn baan kostte.⁷²

Zachte heelmeesters maken stinkende wonden

De Dreef was weliswaar de laatste grote misstand, in haar denkbeelden stond de inrichting bepaald niet alleen. De Dreef poogde een klimaat te creëren waarin een strikte (groeps)discipline de basis vormde voor het leren en heropvoeden van jongeren. Voor criminele jongeren werden er steeds opnieuw variaties op dit thema bedacht. Toen Zetten in 1974 voor het eerst met BM-acties te maken kreeg wees professor Ter Horst er al op dat hij niet alleen te doen met de kritiek van 'de alternatieven', zoals hij de BM en het JAC aanduidde, maar ook van de minder zachte krachten in de samenleving: 'Wij krijgen ook regelmatig kritiek van de andere kant van de maatschappij. Die mensen die zeggen: Hou ze kort, geef ze op hun donder, laat ze werken. Dat zijn ook mensen die het bij voorbaat zo goed weten.'

Het zou naïef zijn om te denken dat deze *hardline*-opvatting de jaren zestig/zeventig niet zou overleven. Weliswaar had de in 1908 opgerichte Tucht-Unie, de koepel van een zestigtal verenigingen die meer dan een halve eeuw hamerde op het belang van tucht om de verloedering en zedenloosheid geen kans te geven, de antiautoritaire revolutie niet overleefd, maar het sentiment dat niet alles met praten en begrip was op te lossen is nooit weggeweest, al zeker niet in justitiële kringen. Naarmate het overlast gevende gedrag van jeugdige criminelen, voetbalsupporters, drugsge-

bruikers toenam en in de media steeds meer aandacht kreeg, klonk de roep om straffe sancties en harde maatregelen op. Het eindeloze en geduldige praten, de geitenwollensokkenaanpak van welzijnswerkers, het is met het verstrijken van de jaren zeventig steeds vaker voer voor cartoonisten, cabaretiers en columnisten. Zachte heelmeesters maken stinkende wonden.

Het is een van de grote ergernissen van Pim Fortuyn, en in zijn ogen kenmerkend voor wat hij als 'een verweesde samenleving' betitelde.⁷³ Hij hekelde het gebrek aan discipline en daadkracht; de zachtmoedige omgang met mensen die zich van niets en niemand wat aantrekken. Vooral als het allochtone jongeren zijn, kinderen van een andere cultuur, grijpt het beproefde vertoog over losgeslagen jongeren, over zedenverwildering, over losbandigheid dat we herkennen van het begin van de twintigste eeuw en na de Tweede Wereldoorlog, snel om zich heen. Zoals de zedenloosheid van de jeugd rondom 1900 leidde tot de Kinderwetten van 1901 met de mogelijkheid van rijkswege om in te grijpen in de ouderlijke macht en zoals de zorgen na de Tweede Wereldoorlog leidde tot woonscholen en heropvoedingsoorden, zo roept ook de jeugdoverlast en jeugdcriminaliteit om een daadkrachtig antwoord. Begin jaren negentig begint de publieke opinie zich steeds meer in deze richting te roeren, zeker nadat VVD-leider Frits Bolkestein in 1991 in een spraakmakend artikel in *de Volkskrant* het politiek correct denken over de multiculturele samenleving doorbroken heeft.⁷⁴

Lubbers-kampement

Op 15 maart 1993 pakt minister-president Lubbers de handschoen op. Er zijn verkiezingen op komst en in Almere houdt hij op een CDA-bijeenkomst een spijkerhard betoog tegen de oprukkende criminaliteit, vooral onder jongeren. Jongeren die zijn veroordeeld, moeten aan het werk worden gezet. Uiteraard onder bewaking, ze zijn tenslotte

⁷¹ NRC, 13 oktober 1973. <http://www.nrc.nl/handelsblad/1993/10/13/>.

⁷² *De Telegraaf*, 18 december 1993.

⁷³ Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving. Een religieus-sociologisch traktaat*. Uithoorn: Karakter Uitgevers, 1995.

⁷⁴ *De Volkskrant*, 12 september 1991.

gestraft. 'Dat moet kunnen in inrichtingen of kampementen', aldus Lubbers, die meent dat er wel militairen ingezet kunnen worden voor de bewaking van de inrichtingen en kampementen. 'We moeten harder worden', aldus de boodschap van de premier. 'Nederland kan nu niet trots zijn wat betreft de criminaliteit. Maar we moeten wel trots kunnen zijn op ons land.'⁷⁵

De premier krijgt veel bijval. Het Lubbers-kampement is ineens een begrip. Een paar Kamerleden, waaronder VVD'er Hans Dijkstal, toont zich verbaasd dat er nu ineens iets nieuws op de jeugdzorg wordt geplakt, terwijl daar al jaren op bezuinigd wordt, met ellenlange wachtlijsten bij de instellingen als gevolg. Zou het niet verstandiger zijn om daar wat aan te doen, werpt de liberaal tegen. Hij is echter een roepende in de woestijn.⁷⁶ De Tweede Kamer zet het licht op groen en op 1 januari 1994 startte het eerste kampement in Veenhuizen, waarvoor tien miljoen gulden wordt uitgetrokken.

De jongens, overigens geen 'boefjes' maar jongens die stevige geweldsmisdrijven op hun naam hadden, werden hard aangepakt, zowel fysiek als psychisch. Ze moesten elke dag zwaar werk doen in de bossen, minimaal een keer per week de slopende stormbaan over, zich allemaal opdrukken als iemand zich niet aan de regels hield, er was voortdurend verplicht corvee en zelfs het niet opmaken van je bed werd bestraft. Dat was de discipline. De pedagogische kant bestond uit dagelijks gespreksgroepen, lessen in lezen en schrijven, voorlichting over alcohol en drugs, agressietraining, uitgebreide individuele assessments, en enorme inspanningen om iedereen aan een geschikte baan te helpen.

Het Lubbers-kampement was een bijzondere mengeling van ouderwets drillen en moderne, individuele aandacht, gebaseerd op het geloof in de maakbaarheid van de mens.⁷⁷

Maar het werkte niet. Veel jongens bleven weg zodra ze weekendverlof kregen. De recidive was groot. Er was geen aantoonbaar verbetering met andere strafregimes. In 1997 besloot Justitie-minister Sorgdrager het project stop te zetten. Redenen: de resultaten vielen tegen; de kosten waren hoog en de juridische constructie (vermindering van straf als men naar het kamp ging) was omstreden. Eigenlijk precies dezelfde argumenten waarmee in 1959 de heropvoedingskampen voor gezinnen waren beëindigd.

Glen Mills School en Den Engh

Deze ervaring weerhield de regering er niet van om een paar jaar later in te stemmen met een initiatief van de directeur van de Hoenderloo Groep (een grote instelling die residentiële begeleiding en behandeling van door justitie geplaatste jongeren verzorgd) om een Glen Mills School te starten, voor criminele jongens tussen de 14 en 18 jaar die hun wandaden in groepsverband (bendes) verrichten. Volgens deze uit Amerika afkomstige aanpak worden de jongens in groepen ingedeeld. Net als in bendes is sprake van een strikte hiërarchie. In bendes geeft crimineel gedrag aanzien, op de Glen Mills School verwerf je dat door voorbeeldgedrag te vertonen. Zo krijgen jongeren bij goed gedrag de status van Bull, wat betekent dat ze extra privileges krijgen. Ook hier is het programma een mengeling van discipline aanleren en inzicht verkrijgen in het eigen gedrag. Maar ook hier blijkt de aanpak nauwelijks succesvol. Na vier jaar bleek 78% van de jongen te recidiveren, een percentage dat aanmerkelijk hoger was dan van 'normale' inrichtingen.

⁷⁵ *Limburgs Dagblad*, 16 maart 1993.

⁷⁶ *Leeuwarder courant*, 22 april 1994.

⁷⁷ *Andere Tijden*, Het Lubbers-kampement, 13 maart 2008 <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2007-2008/Het-Lubberskampement.html>.

Wat het initiatief uiteindelijk nekte waren de aanhoudende klachten over een van de middelen die werden toegepast, het zogenaamde *holding* – het vastpakken en tegen de grond drukken van jongeren. Volgens een Zwartboek dat de SP in 2008 opstelde leidde dat regelmatig tot mishandeling. Ook de inspectie vond dat de praktijk van holding niet door de beugel kon en verantwoordelijk was voor een onveilig leef-, behandel- en werkklimaat voor zowel jongeren als het personeel. Hoewel het eigenlijk verboden was in een open inrichting als de Glen Mills School bleek dat de aanpak in 2007 183 keer en 2008 57 keer was toegepast.⁷⁸

In ongeveer dezelfde periode speelt zich het demasqué af van directeur Arjen Jonker van de rijksjeugdinstelling Den Engh, die in een promotie-onderzoek in 2004 laat zien dat de bijzondere behandelingsmethode van gedragsgestoorde en zwakbegaafde jongeren aanmerkelijk minder recidive oplevert dan andere behandelmethoden. Den Engh kent een strak gereglementeerd groepsdisciplinerend programma, waarin jongeren een uniform krijgen, hun spulletjes moeten inleveren en met alleen een matras afgezonderd worden in een kaal en onttakeld paviljoen met dichtgeplakte ramen. Vandaaruit moet alles opgebouwd worden. Met goed gedrag kan de groep 'voorrechten' verdienen, zoals een bed en ander meubilair. Op deze manier krijgen de jongens steeds meer vrijheid en mogen ze bijvoorbeeld ook buiten de inrichting een stage lopen. Maar als één bewoner iets fout doet, krijgt de hele groep straf. Zo'n straf kan bijvoorbeeld bestaan uit het weer verwijderen van bedden.

Volgens de gegevens van Jonker zou de recidive van deze groep slechts 9 procent zijn. Maar zijn bevindingen wankelen als eerst allerlei berichten in het *Utrechts Nieuwsblad* opduiken over misstanden (seksueel misbruik, geweld en ontvluchtelingen) die in Den Engh onder tafel worden geveegd, en tenslotte onderzoek van het Wetenschappelijk

Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie duidelijk maakt dat veel valt aan te merken de cijfers van Jonker. Niet 9, maar 28 procent van de uitgestroomde jongens van Den Engh komt na een jaar weer met justitie in aanraking, omdat ze een misdrijf hebben gepleegd. Drie jaar na vertrek uit Den Engh is het percentage recidivisten (75 procent) hoger dan onder jongeren uit andere behandelinstellingen.⁷⁹ Op 22 september 2009 krijgt Den Engh een nieuwe naam en een andere aanpak.

Fysiek geweld in opvoedingssituaties. Het mag niet, maar het gebeurt toch. En steeds opnieuw. Zoals in gewone opvoedingssituaties de grenzen tussen pedagogische tikken, een flink pak ransel en systematische kindermishandeling vloeiend zijn, zo blijkt keer op keer dat in de institutionele sfeer van de jeugdzorg waar discipline, tucht en sancties de boventoon voeren en fysieke correcties gewoon gevonden worden de grens van het toelaatbare gemakkelijk overschreden wordt. Het geweld is dan een gewoon onderdeel van de cultuur geworden, waar niet echt een rem op staat.

Natuurlijk kan opvoeden niet zonder disciplineren. Dat geldt thuis, en ook in een opvoedingsinstituut, daar zelfs om voor de hand liggende redenen nog meer. En hoe moeilijker het gedrag van een kind/jongere te beïnvloeden is – en een groot deel van de betreffende jongeren verblijft om die reden in een instituut – hoe meer er gevraagd wordt van iemands professionaliteit. En hoe meer daarvan gevergd wordt, hoe eerder de tekorten daarin – lees onmacht – bereikt worden. En hoe meer er een cultuur is van de harde hand, hoe eerder men overgaat tot geweld. Hoe krachtadiger de aanpak, des te kwetsbaarder deze wordt voor ontsparingen.

⁷⁹ Ana van Es, 'Niet opsluiten, maar opvoeden!' Bespreking van proefschrift over rijksjeugdinstelling Den Engh. 2006. <http://skepsis.nl/den-engh.html> en <http://vorige.nrc.nl/binnenland/article1685625.ece> Tegenlicht: <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2003-2004/de-reddende-engel.html>.

⁷⁸ Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Glen_Mills_School.

De pedagogische tik en het wettelijk verbod

Het beeld is paradoxaal. Sinds de jaren zestig heeft geweld, of dat nu instrumenteel (met een bedoeling) of expressief (vanuit woede) is, in situaties die in het teken staan van opvoeden zijn onschendbaarheid verloren. Al eeuwen zijn er pedagogische denkers geweest die daar op uit waren, maar hun pleidooien drongen maar moeilijk door tot het dagelijks leven. Pas in de twintigste eeuw begint dat te veranderen, met een climax in de jaren zestig. Dat is overigens een tendens die niet alleen in Nederland zichtbaar is, maar die bijna wereldwijd en al zeker in de westerse wereld zijn beslag heeft gekregen.

De Amerikaanse wetenschapper Steven Pinker laat in zijn monumentale studie *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* zien dat op de lange termijn van de geschiedenis alle vormen van geweld een dalende trend laten zien. Zijn onderzoek is vooral gebaseerd op Angelsaksische gegevens. Hij levert een parade van dalende statistieken: van fors teruglopende percentages van instemming met slaag tussen 1950 en 2000 in de VS, Zweden en Nieuw Zeeland, tot dalende lijnen met betrekking tot minder vechtpartijen op school, slaan op scholen, kindermishandeling en seksueel misbruik.

Sinds 25 april 2007 is het in Nederland voor ouders wettelijk verboden om hun kinderen te slaan. Daarvoor is artikel 1:247 lid 2 van het Burgerlijk Wetboek aangepast. Daarin staat nu dat in de verzorging en opvoeding van het kind de ouders geen geestelijk of lichamelijk geweld of enige andere vernederende behandeling mogen toepassen. Daarmee wordt bedoeld dat kinderen niet opzettelijk pijn mag worden aangedaan. In de toelichting op de wet haastte de wetgever zich te melden dat een tik op de vingers niet onder het wettelijk verbod valt. Ook het stevig beetpakken van een kind om te voorkomen dat het iets gevaarlijks doet, valt niet onder het toepassen van geweld, omdat hier niet het bestraffen, maar het voorkomen overheerst.

Nederland loopt overigens met deze wetgeving bepaald niet voorop. In Zweden werd een dergelijk verbod al in 1979 ingevoerd, waarop andere Scandinavische en Europese landen in de jaren tachtig volgden. In ons land wilden politici daar lange tijd niets van weten. In 1987 pleitte hoogleraar privaatrecht en waarnemend kinderrecht Doek, in navolging van Zweden, voor een verbod op fysieke straf bij kinderen. 'In Zweden', zo liet hij weten, 'heeft niemand moeite met zo'n wetsregel. Het aantal gevallen van kindermishandeling is daar, door deze wet, drastisch teruggelopen. Een verbod stemt nu eenmaal tot nadenken. Ouders zijn daar inventiever geworden in het uitdelen van straf.' Hij muntte bij die gelegenheid de term 'pedagogische tik'. Zijn ervaring als rechter leerde hem dat ernstige kindermishandeling vrijwel altijd was begonnen met wat onschuldig ogende tikken. Een wettelijk verbod zou in zijn ogen een preventieve norm installeren dat het gewoon niet mocht. Daardoor zou veel ellende kunnen worden voorkomen.⁸⁰

Doek kreeg er de handen niet voor op elkaar. Integendeel. Er stak een storm van verontwaardiging op. Eigenlijk waren de reacties goed vergelijkbaar met de woede die in 1900 ontstond toen het Amsterdamse gemeentebestuur een verbod op slaan door onderwijzers in het openbaar onderwijs wilde handhaven en op een golf van verzet in onderwijskringen stuitte. De onderwijzers lieten zich in hun vaak lastige klassen waar ze zo'n veertig kinderen in toom moesten zien te houden niet zomaar ontwapenen. Waar bemoeien die betweters op het stadhuis zich mee? Een vergelijkbaar sentiment nam bezit van Nederlandse ouders toen zij in 1987 via de media kennis namen van Doeks voorstel. Het voelde vooral als een inmenging in persoonlijke aangelegenheden. Daar heeft overheid zich niet mee te bemoeien, daar gaan ouders zelf over. Bovendien: een klapje? - dat kan toch geen kwaad. De discussie over de pedagogische tik zou zich de jaren die daarop volgden met vaste regelmaat herhalen, overigens tot op de dag van vandaag.

⁸⁰ De Telegraaf, 4 februari 1987.

Toch is de wetswijziging in 2007 zonder veel heftige maatschappelijke weerstand doorgevoerd. Nederland was er, een kwart eeuw later dan andere Europese landen, eindelijk rijp voor. Deze aanpassing van artikel 247 is een uitdrukking van het feit dat een handeling die ooit bijna natuurlijk tot het gezagsarsenaal van ouders gerekend werd problematisch is geworden. Het toepassen van fysiek geweld in opvoedkundige situaties is niet meer goed of in het belang van de opvoeding, maar prooi geworden van aarzelingen, van schuldgevoelens. Het is van symbool van gezag een teken geworden van tekortschieten. In plaats van een vanzelfsprekend ouderlijk recht is het in de nieuwe communicatieve cultuur een uiting van onmacht. Het geweten kijkt bij elke aandrang tot fysiek geweld mee over de schouders. Juist waar kinderen in toenemende mate het kostbaarste emotionele bezit vormen van ouders, voelen fysieke straffen als ongepast, als een vorm van beschadiging bijna.

Triomf van de verlichting

Je zou het beteugelen van het geweld tussen mensen de triomf van de verlichting en de overwinning van de moderniteit kunnen noemen, een hogere vorm van beschaving waarin mensen individuele, unieke wezens zijn die in redelijkheid en in principe op basis van wederzijds respect en gelijkwaardigheid met elkaar omgaan. Geweld is in moderne maatschappelijke arrangementen geen vanzelfsprekendheid, geen natuurlijk recht dat iemand, een groep mensen of een instelling zich toe-eigent om zijn gelijk of wil af te dwingen. Zo abstract en bijna filosofisch geformuleerd zullen er niet zo heel veel mensen zijn die het hier principieel mee oneens zullen zijn. Het recht van de sterkste is een principe dat heden ten dage niet meer onmiddellijk op een massale bijval rekenen. Essentieel onderdeel van het moderniseringsproces is immers dat het de kwetsbaren juist bescherming tegen de machtigen is gaan bieden. Toch installeert die nieuwe moderne consensus ook onbehagen. Het is het soort onbehagen dat Pim Fortuyn bijvoorbeeld verwoordt in zijn bekende boek *De verweesde samenleving*. Wie geeft er nog richting aan een moderne natiestaat van

individuen? Wat is gezag? Wat is publieke moraal? Wat te doen met mensen die zich daar weinig aan gelegen laten liggen? De verleiding is groot om dan weer terug te grijpen op *het ancient regime* van duidelijke verhoudingen, de duidelijkheid van de bevelshuishoudingen waar het vaderlijke gezag heerste. Niet dat zulke pleidooien er onmiddellijk op uit zijn om ouderwetse strafexercities in ere te herstellen, maar wel om hiërarchische verbanden te herintroduceren met een grotere nadruk op discipline en tucht.

Dat geldt zeker als het gaat om de behandeling van jongeren waar geen (modern) land mee te bezeilen lijkt. Ze onttrekken zich aan het ouderlijk gezag, onttrekken zich aan school, schrikken niet terug voor geweldspleging, opereren in groepen. De geschiedenis leert dat degelijke groepen jongeren een vast gegeven vormen, maar dezelfde geschiedenis laat ook zien dat de remedie steeds op hetzelfde neerkomt: de kwaadaardigheid moet gebroken worden in een autoritair regime. Dat was de overtuiging in de rijksjeugdinstellingen in het begin van de twintigste eeuw, dat was de redenering achter de Lubbers-kampementen en de Glen Mills School, en de gedachte achter het voorstel van Geert Wilders in 2011 om voor jonge (allochtone) criminelen 'tuigdorpen' op te zetten.

We weten inmiddels dat het duur is en niet werkt, maar daar valt in de publieke opinie moeilijk mee te leven. Tegenover het kwaad willen we ons machtig tonen, willen we terug kunnen slaan. We willen het kwaad kunnen opsluiten. Dan ineens spreken de oude retoriek van het vaderlijke gezag en de wijsheden uit de bijbel weer volop tot de verbeelding: wie niet luisteren wil moet maar voelen. Dat daarbij in de praktijk nogal eens de grens vloeiend wordt tussen machtsvertoon en machtswellust is nog zo'n wijsheid die in het heetst van het debat weinig overtuigingskracht bezit. Die komt pas weer bovendrijven als media de misstanden bloot leggen.

Onderaan de pyramide van Maslow

Zo sluiten het ongenoegen over de moderniteit en de aandring tot ouderwets strengheid nogal eens een verbond. Niet alleen in de behandeling van criminele jongeren, maar ook in de dagelijkse praktijk van het opvoeden. Het moderne ideaal van het gezin als ‘onderhandelingshuishouden’ waar gezinsleden elkaar met respect tegemoet treden en elkaar ruimte bieden, is in de werkelijkheid een ideaal dat makkelijker bereikbaar is voor mensen wiens bestaan zich afspeelt in de hogere regionen van de pyramide van Maslow, de levens waarin materiële voorspoed en geestelijke rijkdom met elkaar gecombineerd worden. Overigens is dat, zoals de tijgermoeders (de nieuwe vaders?) bewijzen, geen wet van meden en perzen. Geestelijke rijkdom brengt kennelijk ook weer nieuwe vormen van psychisch geweld voort, maar dat terzijde.

De constante van de hele twintigste eeuw is dat naarmate levens van mensen zich meer afspelen op de lagere treden van Maslows pyramide, de treden waarin bestaansonzekerheid en sociale en materiële tekorten de toon zetten, het risico toeneemt dat ouders tot fysiek geweld overgaan. Wie nagejaagd wordt door schuldeisers en opgejaagd door geldzorgen, ontbeert de rust om tijd voor de kinderen te nemen en schiet sneller uit de slof. Niet zonder reden melden nogal wat professionals in de jeugdhulpverlening dat het wegnemen van financiële problemen in veel gevallen de meest effectieve maatregel is tegen kindermishandeling. Het financiële tekort levert nogal eens de doping voor het pedagogische tekortschieten.

Dat geldt ook voor allochtone gezinnen, of concreter: gezinnen met bijvoorbeeld wortels in Marokko en Turkije. Naarmate deze huishoudens hoger op de welvaartstreden staan tonen ze zich ontvankelijker voor moderne opvattingen over opvoeden. In die zin verschillen ze nauwelijks met autochtone Nederlanders. Maar naarmate hun sociaaleconomische positie slechter is neemt niet

alleen – net zoals dat bij autochtone gezinnen het geval is – de kans op toename van geweld jegens de kinderen toe, maar klampen ouders zich ook nog eens vast aan traditionele gezinsverhoudingen en opvattingen. Zij zetten zich schrap tegen de Nederlandse opvoedingscultuur die ze ‘te losjes’ vinden en bewegen juist weg van moderne omgangsvormen, met als gevolg dat zij zich instrumenten toe-eigenen (slaan, isolatie) die sinds de jaren zestig/zeventig in de hedendaagse Nederlandse opvoedingspraktijk in een kwaad daglicht zijn komen te staan en al snel als kindermishandeling worden geïnterpreteerd. Dat beseffen hun kinderen doorgaans heel goed. Er valt alleen niet of nauwelijks over te praten. Vandaar dat de spanningen soms ondraaglijke vormen kunnen aannemen, wat direct een verklaring is voor de druk van allochtone jongeren (en hun ouders) op de hedendaagse jeugdzorg. Sociaal economische achterstanden spannen hier samen met traditionele opvoedingspatronen.⁸¹

Schipperen tussen het gevaarcriterium en het pedagogisch criterium

In deze wereld moeten professionals in de jeugdzorg hun weg vinden. Zij worstelen dagelijks met het dilemma tussen het positief begeleiden van ouders en kinderen (het gezinsbehoud) of het ouderwets streng ingrijpen (het lijfbehoud) met als ultiem machtsmiddel kinderen uit huis plaatsen of onder toezicht stellen. Zij moeten hun werk doen zonder dat er een harde grens bestaat tussen het acceptabele en het ontoelaatbare. Er is geen lijstje met vaste normen voor handen, zoals in de jaren vijftig toen maatschappelijke werkers een gezin konden scoren op een onmaatschappelijkheids-schaal. Zij werken met de moderne overtuiging dat het voor kinderen het beste is om in een natuurlijke omgeving van het gezin op te groeien. De vele tienduizenden kinderen die in de 20ste eeuw de gang naar een tehuis, een inrichting en een

⁸¹ Zie onder meer: Marjolijn Distelbrink, Trees Pels, Anna Jansma, Renske van der Gaag, *Ouderschap versterken. Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met preventieve voorzieningen*. Utrecht: Verwey Jonker, 2012.

pleeggezin hebben gemaakt, hebben er nogal eens sterke psychologische schade aan overgehouden. De jeugdhulpverlener moet dus de afweging maken tussen het gevaarcriterium (is het kind veilig?) en het pedagogisch criterium (het kind moet zo lang mogelijk thuis blijven).

Dat is een precaire en zelfs riskante afweging. De voorkeur gaat uit naar investeringen in het pedagogisch criterium (begeleiding, hulpverlening), maar als het misgaat ligt de oude reflex van autoritair ingrijpen op de loer. Iedereen in de jeugdzorg kent het verhaal van Savanna, de amper driejarige kleuter die in september 2004 toevallig werd ontdekt in de kofferbak van de auto van haar moeder en stiefvader. Ze was gestorven aan de gevolgen van langdurige mishandeling en ondervoeding. Zodra de toedracht bekend werd, stak er een storm van verontwaardiging op, zeker toen bleek dat er een gezinsvoogd in het gezin actief was die de signalen kennelijk over het hoofd had gezien.

Na langdurig onderzoek besloot het Openbaar Ministerie deze professional voor de rechter te roepen op basis van de aanklacht: dood door schuld. Uiteindelijk werd zij in 2007 vrijgepleit. Ondertussen was het kwaad echter al geschied. In de professionele afweging tussen het gevaarcriterium en het pedagogisch criterium kozen professionals van de Bureaus Jeugdzorg en masse het zekere voor het onzekere. Terwijl het aantal OTS en uithuisplaatsingen eigenlijk jarenlang een dalende trend had vertoond, schoten de aantallen na Savanna omhoog. Tussen 2004 en 2009, in vijf jaar tijd, stijgt het aantal jaarlijkse ondertoezichtstellingen van 6500 naar ruim 11000.

Kindermishandeling was lang een thema dat weinig publieke aandacht kreeg, tot ergernis van de professionals die er mee te maken kregen. Maar door dramatische gebeurtenissen, zoals Savanna (er waren meer schokkende incidenten), en de acties van de lobbygroep RAAK, Reflectie- en Actiegroep Aanpak Kindermishandeling, begon dat rond de eeuwwisseling te veranderen. RAAK, opgericht op

initiatief van *Defence for Children*, ontpopte zich tot een invloedrijke pressiegroep. Mede door RAAK-acties bevatte het regeerakkoord in 2002 voor het eerst een passage over kindermishandeling. In 2007 kreeg Nederland voor het eerst een vakminister Jeugd en Gezin, André Rouvoet, die met het landelijk Actieplan Aanpak Kindermishandeling 'Kinderen veilig thuis' een niet eerder vertoond offensief inzette tegen ongepast geweld tegen kinderen. In die sfeer kwam ook de wetswijziging van artikel 245 van het Burgerlijk Wetboek zonder veel weerstand tot stand: voor kindermishandeling kon geen begrip worden opgebracht. Het was een ziekte, een epidemie, zoals RAAK het omschreef. Dat beeld, en de afschrikwekkende verhalen die tot de media doordrongen, hebben niet alleen belangrijk bijgedragen aan het taboeïseren van geweld in opvoedingssituaties, maar ook aan de uitbreiding van wat we onder kindermishandeling zijn gaan verstaan. De cijfers laten dat heel scherp zien: fysieke mishandeling komt eigenlijk steeds minder voor in de kinderschermingsdossiers; het ruime begrip verwaarlozing des te meer.⁸²

Met terugwerkende kracht

Maar daarmee werd langzaam maar zeker ook een onverwacht soort dynamiek in werking gezet. Want naarmate mishandeling en geweld in het hedendaagse morele klimaat meer worden afgewezen, wordt met terugwerkende kracht ook mishandeling en geweld die men in het verleden zelf aan den lijve ondervonden heeft sterker veroordeeld. Ervaringen die mensen jarenlang verborgen hebben gehouden, die ze hebben verdrongen of zich liever niet wilden herinneren, waarvan ze dachten dat ze er alleen in stonden, dringen zich opnieuw op en krijgen op basis van de recente publieke afkeer opnieuw betekenis. Wat toen onbespreekbaar was, blijkt nu bron voor publieke verontwaardiging. Dezelfde dynamiek heeft ook de ernst van het seksueel misbruik in jeugdzorginstellingen naar de

⁸² Herman Baartman, *Eigen kracht, daadkracht en de kracht van solidariteit*, Mulock Houwerlezing 2013, Utrecht: Nji, p.19. <http://www.nji.nl/nl/Eigen-kracht,-daadkracht-en-de-kracht-van-solidariteit.pdf>.

oppervlakte gestuwd. De verhalen uit de Verenigde Staten en Ierland maakten duidelijk dat seksueel misbruik in situaties waarin instituties zich ontfemden over jongeren een bijna universele praktijk is geweest. Daardoor kwamen ook in Nederland weggestopte verhalen en ervaringen boven. Ze zochten een weg naar de openbaarheid; weg uit de wereld van schaamte en schuldgevoel. Slachtoffers treden in contact met de media, verhalen volgen elkaar op, in steeds grotere getalen. De in eerste instanties afhoudende reacties van verantwoordelijke instellingen houden geen stand, en uiteindelijk leidde dat tot de onderzoeken naar seksueel misbruik in de Katholieke Kerk (commissie-Deetman, 2011) en in de naoorlogse jeugdzorg (commissie-Samson, 2012). De uitkomsten tarten de verbeelding. Het misbruik was op veel plaatsen en in veel gevallen 'langdurig en ernstig' geweest.

De commissie-Samson brengt vooral in beeld wie de daders waren, welke mechanismen er op traden voordat het misbruik plaats vond en wat de impact was voor de slachtoffers. Seksueel misbruik is daarbij vooral het resultaat van een interactie tussen jongeren onderling (de helft van het misbruik gebeurt door leeftijdgenoten) of tussen de volwassene en het slachtoffer. Maar er is, zo laten veel pupillen uit het verleden weten, meer aan de hand. Seksueel misbruik was het spreekwoordelijke topje van de ijsberg. Het kon optreden in een cultuur waar veel meer gebeurde, waarin jongeren vernederd, gestraft, opgesloten, geïsoleerd en gekleineerd werden. Wat er in de inrichtingen gebeurde en wat we nu kennen als seksueel misbruik was ontoelaatbaar en altijd strafbaar, maar hoe zit het met al die andere vormen van geweld?

Op de vraag *hoe* praktijken van al dan niet fysiek geweld zich voor konden doen, is in dit essay naar een eerste antwoord gezocht. Eigenlijk begint dit verhaal waar de commissie-Samson is opgehouden: namelijk de vraag of het misbruik niet een voedingsbodem vond in een cultureel klimaat in de institutionele jeugdzorg waarin machtsvertoon, willekeur en zo nodig geweld in bepaalde omstandigheden passend en onmisbaar werden gevonden binnen de hiërarchische verhoudingen die in nogal wat instellingen de dienst uitmaakten. Na de Tweede Wereldoorlog hebben veel gestichten, internaten, tehuizen een gesloten subcultuur in stand gehouden die vijandig stond tegenover moderne pedagogische invloeden van buiten en binnenskamers zo nodig met harde hand de orde handhaafde. Geweld - van slaan tot opsluiten - was daarin lange tijd een geaccepteerd middel.

Die cultuur is lang na de Tweede Wereldoorlog in stand gebleven om zich vanaf de jaren zeventig vervangen te worden door een nieuw op moderne inzichten en behandelingsmethoden gebaseerd regime. De commissie-Samson constateert dat veel seksueel misbruik, zeker dat tussen leeftijdgenoten, zich afspeelt in een soort schaduwcultuur, die alleen door kinderen wordt bevolkt. Wie de aanhoudende verhalen van vernedering en geweldpleging in zo ongeveer dezelfde internaten tot zich neemt, kan moeilijk anders concluderen dat dat niet de enige schaduwcultuur kan zijn geweest. Tegelijkertijd en langdurig is er sprake geweest van een informele cultuur van medewerkers waarin eigen gewoonten en gebruiken golden en waarin een stilzwijgend verbond bestond om daarover zeker als het uit de hand was gelopen het zwijgen toe te doen.

Samenvatting

1. Na WOII lijkt het vernieuwen (moderniseren) van de jeugdzorg meer kans te maken. Moderne opvattingen worden breder gedragen. Er is een algemene zorg over de zedenverwildering van de jeugd en de demoralisering van het gezinsleven. Gezinsherstel = volksherstel. Een brede gezinspolitiek gedragen door uitgesproken opvoedingsidealen met een nadruk op huiselijke geborgenheid en toewijding van de huisvrouw, schiet voortvarend uit de startblokken.
2. Tegelijkertijd herstellen zich de vooroorlogse verzuilde verhoudingen. De macht van de overheid neemt toe omdat zij steeds substantieler bijdraagt aan de financiering van sociale voorzieningen, maar grotere zorginhoudelijke bemoeienis blijft achterwege. De rijksoverheid kan en mag niet in de keuken kijken van het particulier initiatief.
3. Daardoor volharden veel jeugdinstellingen in hun inrichtingscultuur zoals die al voor de oorlog vorm heeft gekregen. Hiërarchische verhoudingen, geen heldere opvoedingsdoelen, overwegend ongeschoold personeel (ook nadat er in 1947 een officiële beroepsopleiding is gestart) blijven de cultuur bepalen. Er is geen specialisatie naar verschillende vormen van jongeren. Er treden weliswaar psychologen en pedagogen aan, maar een wezenlijk cultuurverandering treedt er niet op. Onderzoek van de werkgroep-Koekenbakker vanaf 1952 (gepubliceerd in 1959) laat een inerte sector zien, die zijn zaken op het meest basale niveau niet op orde heeft.
4. Ook bestuurlijk en politiek gezien blijft de inrichtingenzorg voor jeugdigen een achtergebleven, verweesde sector. De financiën nemen weliswaar toe, maar politieke debatten spelen zich er niet of nauwelijks over af.
5. Dat levert in de jaren vijftig en een groot deel van de jaren zestig een instellingscultuur op, waarin geweld in de meest brede zin (langdurig isoleren, vernederende straffen, intimiderende sancties na bijvoorbeeld bedplassen) als normaal onderdeel van het instellingsregime werd gezien. Het hoorde bij het beheersen van het leven in het instituut.
6. Vanaf het midden van de jaren zestig verandert het gezagssklimaat in Nederland radicaal. De antiautoritaire revolte trekt op nagenoeg alle terreinen het traditionele gezag van het voetstuk. De ondergeschikten eisen hun rechten op. Jongeren, vrouwen, cliënten, patiënten, scholieren, minderjarigen – ze schudden de onderdanigheid van zich af.
7. Nederland verandert in betrekkelijke korte periode van een samenleving die gebaseerd is op de organisatie van een bevelshuishouden naar een samenleving die opereert als een onderhandelingshuishouden. Een verticale ordening verandert in een horizontale ordening. Omgangsvormen informaliseren.
8. Daarmee veranderen de gezagsinstrumenten - in het publieke leven, maar ook in het persoonlijke leven. Het toepassen (of dreigen) met geweld door ouders (vaders) verliest zijn vanzelfsprekendheid. Wat een teken van macht was, wordt een bewijs van onmacht.
9. Die verandering bereiken vanaf de jaren zeventig ook de residentiële jeugdzorg. Niet spontaan, als een vorm van kritische zelfinkeer, maar na protest door werkers (Aktiegroep Roze Pamflet) en jongeren (Belangenvereniging Minderjarigen).

10. De macht wordt overgenomen door hoogopgeleide psychologen en psychiaters, de individuele benadering wint terrein, de schaal verandert, leefgroepen worden kleiner, gebouwen beter en moderner. Waar het particuliere initiatief controle van de overheid op afstand hield uit angst voor bemoeienis van de overheid met de opvoeding, zo houden deskundigen die vanaf de jaren zeventig de scepter gaan zwaaien de overheid (en kritiek) op afstand op grond van hun professionele autonomie.
11. Het aantal maatregelen dat kinderrechtshulpverleners uitspreken neemt fors af. Beter het gezin helpen dan de band met de ouders verbreken door het kind uit huis te plaatsen. Het gevolg is dat een groot aantal inrichtingen de deuren moet sluiten.
12. Het toezicht blijft echter beperkt, veel instellingen blijven bestuurlijk functioneren in de oude traditie van het particulier initiatief. De zwartboeken van BM signaleren met een zekere regelmaat tot ver in de jaren tachtig misstanden, waarin disciplinair geweld of een hard strafregime de grenzen van wat inmiddels acceptabel wordt geacht overschrijden.
13. Tegelijkertijd klinkt vanuit de samenleving vanaf eind jaren tachtig opnieuw een roep om daadkrachtige, strenge heropvoedingsplekken (Lubbers-kampement, Glen Mills scholen, Den Engh), waarin strenge sancties de omlijsting vormen van een opvoedingsprogramma. Succesvol zijn deze aanpakken echter niet. De grens met het toelaatbare wordt in deze sfeer steeds opnieuw snel overtreden.
14. In zijn algemeenheid geldt echter dat de 'geweldwaardigheid' van voorvallen in opvoedingssituaties enorm afgenomen. Er komt nog maar weinig voor een pak ransel in aanmerking. Was er in de jaren tachtig nog een heftige discussie over het al dan niet verbieden van de pedagogische tik, sinds 2007 kent Nederland een wettelijk verbod op slaan. Geweld toepassen voelt als falen; acties in deze richting door opvoeders smoren in zee van schuldgevoelens.
15. Was kindermishandeling decennialang iets wat werd weggestopt en zelfs vaak werd vergoelikt, vanaf de jaren zeventig begint het tij (overigens langzaam) te keren en breidt de definitie van wat we er onder verstaan zich systematisch uit. Tegenwoordig is het een verschijnsel dat publiekelijk tot een grote afkeer leidt. Het gaat ons allemaal aan, we moeten het allemaal zien te voorkomen!
16. Die hedendaagse afkeer werpt een nieuw licht op de geschiedenis van de zorg voor kinderen die onder verantwoordelijkheid vielen van de overheid. In die geschiedenis hebben zich zaken voltrokken waar we nu versteld van staan. In de ogen van nu gaat het om machtsmisbruik grenzend aan machtswellust, maar is de kennis van nu voldoende rechtvaardiging om een oordeel over het verleden uit te spreken?

Literatuur

- Hans Achterhuis, *Met alle geweld. Een filosofische zoektocht*. Rotterdam: Lemniscaat, 2008.
- Hans Achterhuis en Nico Koning, *De kunst van het vreedzaam vechten. Een zoektocht naar de bronnen van geweldbeteugeling*. Rotterdam: Lemniscaat, 2014.
- Andere Tijden, Het Lubbers-kampement, 13 maart 2008. <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2007-2008/Het-Lubberskampement.html>
- Andere tijden, 'Verwildering der Jeugd', 22 januari 2009. <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2008-2009/Verwildering-der-Jeugd.html>
- Herman Baartman, *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoontes en hardhandige opvoeders*. Utrecht: SWP, 1994.
- Herman Baartman, *Eigen kracht, daadkracht en de kracht van solidariteit*. Mulock Houwer-lezing 2013 Utrecht: Nji, 2014. <http://www.nji.nl/nl/Eigen-kracht,-daadkracht-en-de-kracht-van-solidariteit.pdf>
- Nelleke Bakker, Jan Noordman & Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk, 1500-2000*. Assen: Van Gorcum, 2006.
- Nelleke Bakker, e.a. (red.), *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs, 2007.
- Nelleke Bakker, 'Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in de twintigste eeuw' In: Wim Deetman, e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Balans, 2012.
- Canon van de gezinszorg: <http://www2.fni.nl/canon-van-de-gezinszorg/?slide=0>
- Canon zorg voor de jeugd: <http://www.canonjeugd-zorg.nl>
- B.L.P. Clemens Schöner, *Psychische kindermishandeling. 's-Gravenhage*: Martinus Nijhof, 1957.
- Commissie Samson (2012), *Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*. Amsterdam: uitgeverij Boom. <http://www.nji.nl/nl/Omringd-door-zorg-toch-niet-veilig-commissie-Samson.pdf>
- Wim Deetman, e.a., *Eindrapport Rapport Seksueel Misbruik van Minderjarigen in de Rooms-Katholieke kerk*. Amsterdam: Balans, 2011. http://www.onderzoekrk.nl/fileadmin/commissiedeetman/data/downloads/eindrapport/20111216/Seksueel-misbruik-minderjarigen-RKK_Deetman-deel-1.pdf
- Wim Deetman, e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Balans, 2011. http://www.onderzoekrk.nl/fileadmin/commissiedeetman/data/downloads/eindrapport/20111216/Seksueel-misbruik-minderjarigen_RKK_Deetman-deel-2.pdf

- J.J.H. Dekker e.a., *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010*. Deelonderzoek 1. Commissie Samson, 2013. <http://www.rug.nl/staff/j.j.h.dekker/deelonderzoek-1-jeugdzorg-tekst.pdf>
- Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, *Het onderwijs in 1939*. Den Haag: Staatsuitgeverij, mei 1940.
- Adrienne Dercksen, 'Heropvoeding van onmaatschappelijke gezinnen', in: H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992, pp. 56-62.
- Adrienne Dercksen en Loes Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970*. Amsterdam: Boom, 1987 (2^e druk 1996).
- Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Groninger Historische Reeks, Assen: Van Gorcum, 1998.
- Marjolijn Distelbrink, Trees Pels, Anna Jansma, Renske van der Gaag, *Ouderschap versterken. Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met preventieve voorzieningen*. Utrecht: Verwey Jonker, 2012.
- Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving. Een religieus-sociologisch traktaat*. Uithoorn: Karakter Uitgevers, 1995.
- J. Goudsblom, *De nieuwe volwassenen*. Amsterdam: Querido, 1959.
- W. Hellinckx en J. Pauwels, *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kindbescherming. Leven en werk van dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1984.
- G.P. Hoefnagels, *Kinderbescherming*, AO- reeks, boekje 1325, 21 augustus 1970.
- H.J.H. Hofland, *Tegels lichten of ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*. Amsterdam, 1972 (Amsterdam: Uitgeverij Ooievaar, 1996).
- A. Hoogerwerf, *Geweld in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 1996
- Rudie Kagie, *De kindbeschermers*, Bilthoven: Ambo, 1979 (2^e druk: 1986).
- James Kennedy, *Nieuwe Babylon in aanbouw*, 1995, p. 21. http://www.dbnl.org/tekst/kennoo2nieuo1_01/kennoo2nieuo1_01.pdf
- Ellen Key, *De eeuw van het kind*. Zutphen: W.J. Thieme & cie, z.j. [1905].
- J. Koekebakker, *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de Werkgroep gestichtsdifferentiatie*. Den Haag: nationale Federatie voor Kinderbescherming, 1959.
- M.M. Komen, *Gevaarlijke kinderen – kinderen in gevaar. De justitiële kindbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren. 1960-1995*. Amsterdam: SWP, 1999.
- Mieke Komen, 'Meer worden dan daden. Justitiële kindbescherming en fysieke kindermishandeling in Nederland (1960-1995)', in: Nelleke Bakker (red.), e.a., *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2007, Assen: Van Gorcum, 2007.
- Bernard Kruithof en Piet de Rooy, 'Liefde en plichtsbef. De Kinderbescherming in Nederland rond 1900', in: *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4, februari 1987.
- Jos van der Lans en Herman Vuijsje, *Lage Landen Hoge Sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Wormer: Inmerc, 2003.

- Jos van der Lans, 'Grootmeesters van de ontregeling', in: *De Groene Amsterdammer*, 4 juni 2015, jrg. 139, nr. 23, pp. 34-39. <http://www.josvdlans.nl/publicaties/2015-06-Groene-Adammer-Erfenis-van-provo.pdf>
- Maurice van Lieshout, *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. BigBusinessPublishers, 2014.
- Bert Loonstra, 'Slaan en de Bijbel', Theologisch logboek: <http://www.bertloonstra.nl/logboek/slaan-en-de-bijbel/> 25 september 2009.
- M. Goorhuis en G. Meyknecht, *Ik dacht dat ik uit logeren ging... 10 jaar Associatie Jeugdzorg*. Sneek: MGM-producties, 2006.
- Herman Milikowski, *Lof der onaangepastheid. Een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*. Meppel: Boom, 1967.
- Harry Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1966.
- D.Q.R. Mulock Houwer, *Gestichtspedagogische hoofdstukken*, Eibergen: Drukkerij Heinen, 1938.
- D.Q.R. Mulock Houwer, F. Grewel, R. Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*, Amsterdam: NV De Arbeiderspers, 1946.
- G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging kinderezorg te Rotterdam*, Den Haag: Nijhoff, 1963.
- Steven Pinker, *Ons betere IK. Waarom de mens steeds minder geweld gebruikt*. Amsterdam: Contact, 2011.
- J.D. van der Ploeg, 'Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionaliteit', p. 75, in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1999.
- P. van Reenen, *Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie*. Dissertatie. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1979.
- Hans Righthart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*, Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 1995.
- Piet de Rooy, 'Jeugdbeweging in Nederland', in: Bernard Kruihof e.a. (red.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijmegen, 1983.
- Jurriën Rood, *Wat is er mis met het gezag?* Rotterdam: Lemniscaat, 2013.
- Abraham de Swaan, 'Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding', in: *De Gids*, 1979, oratie 28 mei 1979.
- H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992.
- Cas Wouters, *Informalising. Veranderingen in de omgangsvormen sinds 1930, in het bijzonder in Nederland*. proefschrift, 1990.
- Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders, 1945-1999*. Assen: Van Gorcum bv., 2004.